

LEREN OVER LEVEN IN LOYALITEIT

OVER CONTEXTUELE HULPVERLENING

M. MICHIELSEN

W. VAN MULLIGEN

L. HERMKENS (RED.)

acco

1. Contextuele hulpverlening in de praktijk

M. Michielsen, M. Steenackers en W. van Mulligen

Jef Janssens belt dringend zijn huisarts: hij hoorde zonet zijn bovenbuurvrouw Ria vreselijk gillen. Toen hij bij haar binnenstormde, zag hij dat ze haar anderhalf jaar oude dochtertje Brigitte hardhandig sloeg. Haar vijf jaar oude zoontje Bart was nergens te bespeuren.

De huisarts komt ter plaatse en vindt een hysterisch snikkende vrouw met een baby met blauwe plekken in haar armen geklemd. Het broertje blijkt opgesloten in zijn kamertje. Van Jef Janssens verneemt de dokter dat Mark, de echtgenoot, waarschijnlijk in het café zit en dat het paar regelmatig ruzie heeft. De huisarts laat de vader naar huis roepen en besluit tot spoedopname van de vrouw op de psychiatrische afdeling en tijdelijke plaatsing van de twee kinderen. Mark begint zijn vrouw bitter te verwijten: hij is het beu dat ze altijd overspannen is. Met Ria valt niet te praten: ze jammert aan één stuk door: "Niet doen! Niet doen! Dit mag niet gebeuren!"

Ria en Mark en hun kinderen worden hier cliënten: van de huisarts, van de psychiatrische kliniek waar Ria wordt opgenomen, en van het opvanghuis waar de kinderen worden geplaatst. Hoe zullen de hulpverleners, die werken vanuit de contextuele benadering, naar hen kijken en hen proberen te helpen?

In dit hoofdstuk proberen we daar een idee over te geven. Het geeft daarin een summier overzicht van het begrippenkader van de contextuele benadering en van de contextuele interventiemethodiek. In de begrippenlijst achteraan komen de essentiële begrippen nog eens terug. Wie echter dit begrippenkader in zijn werkelijke diepte, samenhang en complexiteit wil leren kennen, raden we aan om *Tussen geven en nemen* te lezen (Boszormenyi-Nagy & Krasner, 1994).

De contextuele benadering, ontwikkeld door de Hongaars-Amerikaanse psychiater Ivan Boszormenyi-Nagy, verwijst met het woord '*context*' naar de dynamische verbondenheid van de mens met zijn betekenisvolle relaties over verschillende generaties. Ieder mens maakt deel uit van een familiaal netwerk van verhoudingen, waarin iedereen met iedereen verbonden is in een dynamische balans van geven en nemen. In deze menselijke relaties zijn vier dimensies te onderscheiden.

1. Het contextuele perspectief: vier dimensies

1.1 De feiten: eerste dimensie

Wanneer we iemands levensverhaal willen begrijpen, is het noodzakelijk dat we eerst kijken naar de feiten die het bestaan van die persoon beïnvloeden: ziekte en gezondheid, erfelijke belasting, echtscheiding of dood van een ouder, uithuisplaatsing, werkloosheid, natuurrampen, geslacht, sociaal-economische klasse, enzovoort. Deze feiten worden niet alleen in deze generatie geëxploreerd, maar ook in de vorige generaties. We gaan er immers van uit dat de feiten uit het leven van een ouder ook voor de kinderen zijn consequenties hebben. Laat ons dus eens de feiten in de context van Ria en Mark verder verkennen.

Ria is de oudste dochter uit een gezin van zes kinderen. Haar moeder heeft als kind grote armoede gekend. Haar vader heeft als enige uit zijn familie een baan als werkleider. Zijn broers en zussen zijn gewone arbeiders. Ria's vader wordt vaak uitgelachen door zijn ondergeschikten. Zijn vrouw wil niet dat hij van werk verandert en minder zou verdienen.

Ria's vader drinkt vaak en veel. Moeder gaat 'bijwerken' en probeert de eindjes aan elkaar te knopen. Ria ligt wakker als vader 's nachts thuiskomt en moeder dan verwijten maakt en slaat. Zij is nog maar een kind van 8 jaar als ze begint met allerlei huishoudelijke taken op zich te nemen om haar moeder te ontlasten. Vader verwijt haar dan dat ze altijd partij trekt voor haar moeder. Moeder klaagt tegen Ria over haar dronken man en het 'onhandelbaar' gedrag van haar jongere broers.

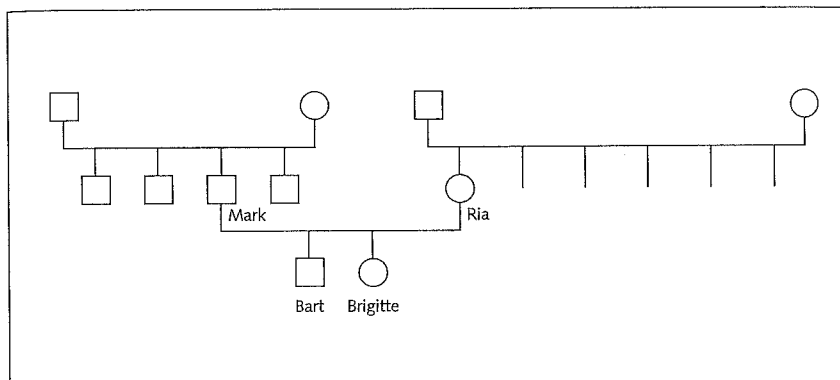
Ria is moe in de klas, maar haalt ten slotte haar diploma van secretaresse. Omdat ze weet dat er geldnood is thuis, neemt ze het eerste baantje aan dat ze kan vinden: dienst in een snackbar.

Hier ontmoet Ria Mark: derde zoon uit een gezin van vier jongens. Zijn moeder heeft ernstige reuma. Zijn vader is een keiharde werker. Hij maakt overuren om zijn gezin en de ziekte van zijn vrouw te kunnen betalen. Als moeder klaagt dat de vier jongens niet naar haar luisteren, antwoordt vader: "Ik ben zelf met de zweep opgegroeid. Gun die jongens toch wat vrijheid!" En die vrijheid nemen ze, want niemand houdt hen tegen. Mark breekt op 18 jaar zijn studie af en vindt werk in de bouw.

Ria en Mark trouwen en vinden een klein appartement in een dorp waar ze niemand kennen. Hun eerste zoontje Bart wordt geboren en Ria blijft thuis om voor hem te zorgen. Wegens faillissement van het bedrijf wordt Mark ontslagen. De financiële problemen beginnen. De wrijvingen tussen het koppel ook. Mark gaat vaker naar het café.

Ria's tweede zwangerschap verloopt moeizaam: ze moet veel liggen. Kleine Bart zet intussen het hele huis overhoop. Hun dochttertje Brigitte wordt geboren. Ze heeft voedingsproblemen en huilt vaak uren lang. 's Nachts loopt Ria met haar door het huis om Mark en Bart niet wakker te maken. Overdag sluit ze Bart soms op in zijn kamertje, omdat ze bang is dat ze hem zal slaan.

Het maken van een genogram (zie figuur 1.1) kan helpen om die feiten over de intergenerationele verhoudingen te structureren.

Figuur 1.1. Het genogram van Ria en Mark.

Het zal niemand ontgaan dat in boven beschreven feiten al veel onrecht verscholen ligt. We kunnen daarin onderscheid maken tussen *verdelend en vergeldend onrecht*. Verdelend onrecht wordt door het leven uitgedeeld. Er is niemand verantwoordelijk voor, maar het kan wel, en dat is dan ten onrechte, op derden verhaald worden. Vergeldend onrecht wordt door mensen aan elkaar aangedaan, en komt dus ook in de balans van geven en nemen tussen mensen te liggen. Er is hier sprake van relationele schuld.

Als je als kind geboren wordt, heb je het 'volste recht' op de zorg en de aandacht die je nodig hebt om te kunnen opgroeien. Het leven zelf kan je echter opzadelen met een aantal moeilijkheden die je in een minder begunstigde positie plaatsen tegenover andere kinderen en waardoor je kansen mist.

Het feit dat Marks moeder ernstige reuma heeft, is zo'n feit van 'verdelend onrecht'. Niemand kan hier wat aan doen maar het feit is er met de gevolgen voor het hele gezin. Ook het opgroeien in armoede van Ria's moeder is verdelend onrecht.

In de familiegeschiedenis zitten echter ook feiten van 'vergeldend onrecht', namelijk onrecht ontstaan in de menselijke relaties.

Het conflict tussen Ria's ouders waar zij de gevolgen van draagt, het gebrek aan grenzen en betrokkenheid van Marks ouders waardoor hij het gevoel mist echt iets voor iemand te kunnen betekenen.

1.2 Psychologie: tweede dimensie

We kunnen dit levensverhaal ook onderzoeken vanuit de tweede dimensie, vanuit de psychologie: hoe hebben deze mensen die feiten en gebeurtenissen uit hun leven verwerkt? Wat voor gevolgen hebben die feiten gehad voor hun persoonlijkheidsontwikkeling? Hoe voelen zij zich, hoe denken ze, hoe beleven ze zichzelf en de anderen? De psychodynamische benaderingen, de ontwikkelingspsychologie, de hechtingstheorie, enzovoort zijn allemaal theorieën die ons kunnen helpen meer

inzicht te krijgen in deze dimensie. Nagy en Krasner zelf baseren zich voor het invullen van die dimensie vooral op de objectrelatietheorie van Fairbairn. In hoofdstuk 5 (omgaan met emoties) en hoofdstuk 4 (parentificatie) wordt hierop uitgebreider ingegaan.

Ria heeft weinig basisvertrouwen ontwikkeld in zichzelf en de wereld. Haar moeder kon het leven met zes kinderen kort na elkaar nauwelijks aan, en Ria heeft weinig consequente beschikbaarheid van haar moeder of andere opvoeders ontmoet. De woede, opgewekt door het gehuil van Brigitte, die nu tot uitbarsting is gekomen, is het gevolg van de zoveelste frustratie dat aan het steeds onvervuld gebleven verlangen naar respect, waardering en bekommernis weer eens niet voldaan wordt. Het is zeer moeilijk om te geven aan en te geven om een kind, als dat kind de personificatie is van verlangens die men zelf nooit vervuld heeft gezien. Tegelijk roept dit kind ook juist het verlangen op om wel te kunnen geven wat de ouder zelf niet heeft gekregen.

Vanuit de objectrelatietheorie kan gezegd worden dat Ria van anderen begrip en zorg verwacht, van haar partner en ook van haar jonge kinderen. Zij voelt zich slachtoffer van hen. Zij projecteert als het ware haar tekort uit het verleden op de relaties in het heden.

1.3 Interacties: derde dimensie

De derde dimensie van waaruit dit verhaal onderzocht dient te worden is de interactie, de communicatiepatronen en de onderlinge beïnvloeding tussen deze mensen. Deze dimensie is vooral uitgewerkt door het systeemdenken en de communicatietheorie. Een netwerk van verhoudingen is niet eenvoudigweg de optelsom van individuen met hun individuele psychologie. Er ontstaan in dat netwerk patronen van waarneembaar gedrag tussen mensen die gereguleerd worden door zogenaamde dynamische systeemkrachten. Dit essentiële aspect van relaties wordt beschreven in termen als systeem, transacties, coalities, hiërarchie, homeostase, circulaire beïnvloeding, machtsstructuren enzovoort.

Mark zag weinig communicatie tussen zijn ouders: gevoelens waren er wel maar daar werd niet over gepraat. Als er ruzie is, trekt hij zijn jas aan en verdwijnt. Ria weet ook niet hoe ze conflicten moet oplossen: de enige manier die ze kent, is zwijgen of klagen en verwijten maken. Beiden vechten tevergeefs om gezien te worden in hun inzet en om aan de ander duidelijk te maken hoe die met hun behoeften rekening kan houden. Ze doen dit echter op manieren die tot steeds grotere escalatie van misverstanden en negeren leiden. Hoe meer Mark wegloopt, hoe meer Ria zich in zwijgen terugtrekt of gaat klagen en verwijten, waardoor Mark weer alle redenen heeft om het huis te ontvluchten.

1.4 De relationele ethiek: vierde dimensie

De contextuele benadering wil de levensgeschiedenis ook bekijken vanuit een vierde dimensie, die verweven zit in de feiten, de psychologie en de interacties en daarmee onlosmakelijk verbonden is.

De tweede en de derde dimensie hebben ethische implicaties. Dit kan een reden zijn om mechanismen die begrijpelijk zijn vanuit de tweede of derde dimensie (waarvan het voordeel voor het individu duidelijk is), toch op te geven. Bijvoorbeeld: door dingen van mezelf op de ander te projecteren, doe ik de ander tekort. De ethische gevolgen kunnen de hefboom zijn om het te veranderen. De tweede en derde dimensie helpen om mensen te begrijpen. Om ze te motiveren tot verandering is de vierde dimensie nodig, omdat mensen uiteindelijk ten diepste bewogen worden door recht en rechtvaardigheid. En dan gaat het hier over het recht in de verhouding (dat is iets anders dan de rechtspraak in de samenleving).

Mede onder invloed van het denken van Martin Buber ontwikkelde Nagy deze dimensie van de relationele ethiek in de gezins- en familiale verhoudingen. Deze gaat niet over een van buitenaf, door kerk, moraal of cultuur opgelegde norm, maar wel over de intrinsieke rechtvaardigheid ('justice') van de existentiële relaties, die uiteindelijk bepaald wordt door de balans van geven en ontvangen binnen die relaties. Er bestaat in families een 'onzichtbaar grootboek' waarin die balansen tussen de familieleden bijgehouden wordt. Wat in de ene generatie uit balans is geraakt, probeert men in de volgende generatie weer in evenwicht te brengen. Dit is een dynamiek die zowel als een hefboom tot verbetering van de toekomst kan leiden, als tot het zich steeds weer herhalen van destructieve patronen. Contextuele hulpverlening richt zich dan ook voornamelijk naar het beïnvloeden van deze dynamiek.

Door deze vierde dimensie brengt Nagy de ethiek binnen in de psychotherapie, dus het uitgangspunt dat mensen aanspreekbaar zijn voor de belangen van de ander, en niet alleen gericht zijn op bevrediging van hun eigen behoeften. Dit geldt zelfs reeds voor een klein kind.

Kernwoorden binnen deze relationeel-ethische dimensie zijn 'de balans van geven en nemen' en 'loyaliteit'. Beide krachten werken verweven met elkaar. Dit werken we verder uit in de volgende paragraaf.

2. Loyaliteit

2.1 Existentiële en verworven loyaliteit

De existentiële band tussen ouders en kinderen is onverbreekbaar. Dit is geen norm of een gebod maar een feit. Loyaliteit bestaat niet op basis van de machtsverhouding tussen ouders en kind (het kind moet onzag hebben of gehoorzaam zijn). Door het feit dat een kind het leven krijgt van zijn ouders, ontstaat er tussen hen een onomkeerbare band van wederzijdse rechten en verplichtingen, verdiensten en schulden, die verder in de relatie vorm krijgt. Of het kind deze band nu wil of niet, of als positief of negatief ervaart, hij bestaat! Hij kan niet worden verbroken, wel ontkend. Loyaliteit is dus geen gevoel, maar een zijnsgegeven.

Een van de kanten van die existentiële verbondenheid is dat de ouders verantwoordelijk zijn voor het kind, door het feit dat zij het op de wereld hebben gezet. Het kind heeft krachtens het feit van zijn bestaan recht op liefde, verzorging, opvoeding, enzovoort. Door zorg en inspanning en verantwoordelijk ouderschap

verdienen die ouders nog meer loyaliteit van hun kind. Dan voegt zich bij de *existentiële loyaliteit* ook nog de *verworven loyaliteit*.

Waar er echter sprake is van verwaarlozing, mishandeling en verlating door de ouders, komt het kind klem te zitten tussen het pijnlijke feit tekortgedaan te worden en loyaal te zijn aan die ouders waaraan het kind zijn leven te danken heeft. De druk van de buitenwereld kan hierin nog extra belastend zijn: "Zo'n dronken moeder verdient jouw bezorgdheid niet. Jij moet spelen en je geen zorgen maken over ouders die zich ook geen zorgen maken om jou."

Waar het kind door anderen dan de eigen ouders wordt opgevoed, komt er een splitsing: zijn existentiële loyaliteit ligt bij zijn biologische ouders, terwijl de mensen die hem opvoeden (pleeg/adoptieouders, opvoeders, e.a.) door hun dagelijkse investering verdienste verwerven tegenover het kind, en zijn loyaliteit verdienen (verworven loyaliteit). Waar de existentiële en verworven loyaliteit van het kind opgesplitst zijn, betekent het een extra belasting voor het kind om die loyaliteiten met elkaar te verzoenen in zijn leven. Dit is een moeilijke, soms onmogelijke opdracht, die nog verzwaaard kan worden waar de ouders het niet eens zijn met de plaatsing, en de opvoeders (of pleegouders) zich afzetten tegen die ouders.

Mark zet zich sterk af tegen de plaatsing van zijn kinderen. Hij kan wel alleen voor hen zorgen! Hij benadert de hulpverleners van het kindertehuis zeer agressief en komt voortdurend kritiek geven. Bij elk bezoek maakt hij ruzie met de hulpverleners en heeft hij intussen amper aandacht voor zijn kinderen.

Bart gaat, naarmate hij langer in het kindertehuis is, zich steeds meer verzetten, juist ook tegenover de opvoeder waaraan hij het meest gehecht is. Hij geraakt in een conflict tussen de existentiële loyaliteit aan zijn vader en de verworven loyaliteit aan de opvoeder.

2.2 Verticale en horizontale loyaliteit

Ouders en kinderen zijn verbonden door verticale loyaliteit. Deze is *asymmetrisch*: het kind is in eerste instantie gerechtigd meer te ontvangen dan te geven in die balans, en de ouder heeft in die balans meer verantwoordelijkheid voor het kind dan andersom.

Horizontale loyaliteit ontwikkelt zich in gekozen relaties (partners, vrienden, collega's, enzovoort) en is in principe *symmetrisch* en wederkerig: beide partijen dragen evenveel verantwoordelijkheid voor de rechtvaardigheid van de balans.

Jef Jansens blijkt zorg te dragen voor Ria door de huisarts te bellen als hij ongerust wordt naar aanleiding van het gegil dat hij bij de bovenburen hoort. Hij stelt hiermee een verantwoordelijke daad en verwerft daardoor verdiensten tegenover Ria en Mark. Dit schept ethische verplichtingen voor Ria en Mark naar hem toe in deze horizontale relatie.

Loyaal zijn aan iemand houdt een keuze in voor die persoon en een willen voldoen aan zijn verwachtingen en rekening houden met zijn belangen. Dientengevolge kunnen loyaliteiten ook met elkaar botsen. Als men niet openlijk loyaal kan zijn tegenover de ouders omwille van een andere relatie of niet loyaal kan zijn tegenover een ander omwille van de ouders, dan spreken we van een loyaliteitsconflict.

2.3 Loyaliteitsconflicten

Ria heeft met haar ouders gebroken kort nadat ze met Mark is getrouwd. Mark heeft haar daar erg in aangemoedigd. Ze moest zich toch alleen maar uitsloven voor haar moeder, en dan was die nog nooit tevreden. Aan haar vader had ze al helemaal niets. Die zat altijd dronken of met een kater ergens in huis, zonder enige aandacht voor haar of Mark. In de ruzies tussen Mark en Ria beschuldigt Mark haar er steeds van dat ze precies haar moeder is; altijd maar zagen en op die manier haar man het huis uit drijven.

Bij haar opname in de psychiatrie meldt Ria dat ze Mark voorlopig niet wil zien, en verwittigt ze haar ouders van haar opname. Die komen al snel op bezoek.

Onder het schip van hun relatie komen twee continenten in botsing, wat de vloedgolven verklaart: hun beider (verticale) loyaliteit aan hun afkomst, hun familie van oorsprong komt in botsing met de gegroeide, verworven loyaliteit in hun horizontale relatie. Het feit dat Ria geen passende vorm gevonden heeft voor haar existentiële loyaliteit, wrekt zich in haar relatie met haar partner en keert zich zo tegen hem en tegen hun relatie.

Wat betekent dan die passende vorm? Niemand kan in de plaats van Ria uitmaken wat 'passend geven' is in de balans van geven en ontvangen tussen haar en haar gezin van oorsprong. Dit kan zij slechts in de dialoog met haar ouders uitmaken. En dialoog veronderstelt dat de belangen van beide partijen daarin betrokken worden: dit passend geven zou bijvoorbeeld sterk kunnen veranderen wanneer haar ouders oud en zorgbehoevend zijn. Wat haar ouders of familie graag zouden ontvangen van haar, ligt misschien niet in haar mogelijkheden als zij ook rekening probeert te houden met haar kinderen (verticale zijnsloyaliteit) en met Mark (horizontale verworven loyaliteit). Toch weet zij ook dat haar ouders van niemand kunnen ontvangen wat zij, hun eigen kind, hen kan geven. Al deze balansen zijn voortdurend in beweging.

Loyaliteitsconflicten zijn een onvervreemdbaar deel van onze dagelijkse zorg voor anderen en voor onszelf. Ze zijn een uitdaging om niet te verstarren, om steeds nieuwe evenwichten van geven en ontvangen te zoeken in onze verbondenheid met anderen. Loyaliteitsconflicten spelen ook dikwijls een rol in werksituaties: in een team van opvoeders blijken de discussies over de pedagogische aanpak van de kinderen dikwijls verband te houden met de persoonlijke achtergrond van elke opvoeder. Elkaars opvoedingsstijl onderzoeken en bespreken raakt aan ieders loyaliteiten. "Waarom zou ik hier de kinderen aan tafel met hun handen laten eten? Dat mocht ikzelf als kind thuis toch ook niet?"

Ruimte maken om deze persoonlijke loyaliteiten te kunnen uitspreken, maakt begrip voor elkaars visie en elkaars sterke kanten mogelijk, in een instelling net zo goed als thuis in de huiskamer. Respect voor elkaars loyaliteiten is daarbij de basis voor respect voor de loyaliteiten van de kinderen waar hulpverleners mee te maken krijgen.

2.4 Gespleten loyaliteit

Kinderen kunnen geklemd geraken in de ergste vorm van loyaliteitsconflict: de gespleten loyaliteit tussen hun ouders. Ze moeten als het ware partij kiezen voor één

ouder tegen de andere ouder, terwijl hun wortels bij beide ouders liggen en ze tegenover beiden loyaal willen blijven. Het geven aan de ene ouder wordt dan gelijk aan de andere ouder tekortdoen.

Je zou je in dat geval kunnen voorstellen dat er zich onder het kind dat met één been op 'de grond van de vader' en met het andere been op 'de grond van de moeder' staat, een scheuring in die grond voordoet. Het kind heeft nu twee mogelijkheden. Het kan krampachtig proberen zijn loyaliteit aan beiden vast te houden en als de afgrond dan te groot wordt, valt het erin. Dit zijn de kinderen die zichzelf in verregaande mate opofferen om hun ouders te verbinden: psychosomatische klachten, depressie, zelfmoordpogingen, automutilatie en gedragsproblemen zijn dan bekende symptomen.

Ria zit in een gespleten loyaliteit ten overstaan van haar ouders: wat ze voor moeder doet, wordt afgekeurd en haar verweten door vader. Moeder voelt zich in de steek gelaten als Ria vriendelijk probeert te zijn voor vader. Ria houdt er het gevoel aan over dat het nooit goed genoeg is wat ze doet, waardoor ze over haar grenzen gaat in haar eigen gezin.

Een andere mogelijkheid is dat het kind zich redt door op één helft te springen en de andere los te laten: "Moeder is goed. Vader is slecht, en ik wil niks met hem te maken hebben." Dan gaat de loyaliteit aan vader ondergronds: onzichtbare loyaliteit.

2.5 Onzichtbare loyaliteit

Loyaliteit wordt onzichtbaar, als men niet openlijk loyaal kan zijn, en men de loyaliteit dus gaat ontkennen. Deze onzichtbare loyaliteit brengt per definitie onvrijheid mee. Ze werkt door in andere relaties op een destructieve manier.

Doordat Ria het – onder invloed van Mark – heeft opgegeven een passende vorm te zoeken voor haar loyaliteit ten opzichte van haar ouders, beïnvloedt dit haar relatie met haar partner op een destructieve wijze: de onzichtbare loyaliteit zit in het feit dat zij geen betere relatie met Mark kan ontwikkelen dan ze met haar ouders had.

3. Rechtvaardigheid en betrouwbaarheid in de balans van geven en nemen

3.1 De balans van geven en nemen

Een 'rechtvaardige relatie' is een relatie waarin – op lange termijn – een evenwicht bestaat tussen wat we investeren en wat we van de ander ontvangen, waarin met ons rekening gehouden wordt en wij met de noden van de ander rekening houden. In zo'n relatie ontstaat vertrouwen in de ander en zijn we zelf betrouwbaar.

Een kind dat opgroeit tussen voldoende zorgzame volwassenen, leert hen vertrouwen: het kan rekenen op hun zorg en aandacht. Deze zorg hoeft niet perfect te zijn. Het kind heeft een zeer groot vermogen om vertrouwen te blijven geven, ook al zijn ouders niet altijd even betrouwbaar.

Een belangrijk punt hierbij is dat de ouders ook zien dat het kind iets terugdoet: een baby geeft vertrouwen terug. Wat oudere kinderen gaan daarnaast ook dingen doen voor hun ouders. Als de ouders dit niet zien en zij het kind geen erkenning geven voor wat het terugdoet, dan blijft een kind steeds bij de ouders in de schuld staan zonder daar iets tegenover te kunnen stellen. Het kind heeft dus ook het *recht* om iets aan zijn ouder *te geven*. Dit is zeker één van de meest vernieuwende inzichten van de contextuele benadering. In onze cultuur zijn wij ontzettend gericht op de noden van het kind en de verplichting van ouders om daarop in te gaan. Uiteraard zeer terecht. Maar onze focus op die noden maskeert ook dikwijls het zicht op de natuurlijke geneigdheid van het kind om te geven. Kinderen hebben een zeer grote bereidheid tot zorg dragen voor hun ouders en tot geven aan hen. Ze voelen feilloos aan wat de ouder nodig heeft en zullen, soms op zeer verwarrende manieren, daar iets mee proberen te doen. Als het kind aan de ouder kan teruggeven, en dit in verhouding tot zijn ontwikkelingsniveau en zijn positie, en als het kind daar ook erkenning voor krijgt, geeft dit het kind bestaansrecht. Als het kind krijgt wat het nodig heeft en ook iets kan teruggeven, ontstaat er tussen ouders en kind een positieve spiraal van betrouwbaar zijn, vertrouwen geven en erkenning voor dat vertrouwen.

Door zorg te geven aan anderen verdienen we het recht op zorg van anderen voor ons: '*gerechtigde aanspraak*' of *verdiensite*. Daardoor wordt geven in de relatie even belangrijk als ontvangen. Verdienste verwerven is een intrinsieke motivatie om constructieve relaties aan te gaan.

Een kind dat niet gezien wordt in wat het geeft, houdt daaraan een pijnlijk gevoel van tekortschieten, van onrecht over. Als wat iemand geeft, echt ontvangen en gezien wordt, neemt zijn vertrouwen in zichzelf en de ander toe (*zelf-validatie*). Daardoor groeit zijn zelfwaardegevoel: hij voelt zich betekenisvol voor anderen, waardevol als mens.

Pas dan durft hij voor zichzelf op te komen, grenzen te stellen aan anderen (*zelf-afbakening*): hij kan geven aan anderen, maar gaat niet zover dat hij zich totaal wegcijfert en leeg geeft.

Kunnen geven, maar ook 'nee' kunnen zeggen aan anderen zonder daarbij de belangen van die anderen uit het oog te verliezen, maakt mensen vrij in hun relaties.

3.2 Opbouwen van destructief gerechtigd zijn: een onbetrouwbare wereld

Al te vaak echter groeien kinderen op in een onbetrouwbare wereld. Volwassenen, ouders, zitten vaak zo in de knoei met zichzelf dat ze geen oog meer hebben voor dat kleine persoonnetje dat oefent in vertrouwen naar hen toe.

Dat kinderen ook leren zorgen voor volwassenen is gezond. Problematisch wordt het pas als volwassenen, ouders, zelf met zo'n schrijnend tekort zitten dat ze verwachten dat het kind hun tekort invult, en dit op een leeftijd dat het daartoe niet in staat is, of op een manier die niet passend is in het kader van de gezonde ontwikkeling van het kind. Dit noemen we *parentificatie*: de rollen worden omgekeerd. Het kind moet meer zorg hebben voor de ouder dan de ouder heeft voor het kind.

Een voorbeeld hiervan is seksueel misbruik door één van de ouders: er wordt hier van een kind verwacht dat het de seksuele behoeften van de ouder vervult. Andere voorbeelden zijn kinderen die scheidsrechter moeten zijn in conflicten tussen hun ouders.

Ria is een geparentificeerd kind: moeder kwam met de echtelijke problemen en de opvoedingsproblemen bij haar: een onmogelijke opdracht voor een kind van 8 jaar. Problematisch was niet dat Ria huishoudelijke taken moest opnemen, maar wel dat ze hiervoor geen erkenning kreeg. Moeder zag niet dat Ria probeerde te helpen door huishoudelijk werk te verrichten en door naar haar te luisteren, en moeder zag zeker niet dat dat ook dikwijls zeer belastend was voor Ria. Vader verweet haar dat ze partij trok voor moeder. Het vertrouwen dat ze als kind investeerde, werd niet met vertrouwen beantwoord. Integendeel, vader bestraftte het.

Wanneer kinderen hun ouders helpen en dan ook nog de schuld krijgen van de problemen, de zondebok zijn, dan spreken we van destructieve parentificatie. En wanneer een kind moet voldoen aan hoog gestelde verwachtingen van de ouders zonder dat daarbij rekening gehouden wordt met de belangen en de mogelijkheden van het kind, noemen we dat destructieve idealisatie. Voor een uitgebreidere uitwerking van parentificatie en de gevolgen daarvan verwijzen we naar het hoofdstuk over parentificatie.

Waar het kind geen betrouwbaarheid ontmoet in zijn relaties, wordt het daardoor *destructief gerechtigd*: het krijgt hierdoor als het ware het recht om anderen te wantrouwen en af te wijzen, het recht om herstel te eisen bij anderen voor wat het vroeger is aangedaan, om wraak te nemen zelfs. Als het kind zich op dit recht beroept, zal het als volwassene zijn relaties met anderen (met partner, kinderen, onschuldige derden) belasten met dit wantrouwen en die kwaadheid, waar die anderen dit niet verdiend hebben. Op die manier wordt opnieuw onrecht veroorzaakt. Het zal erkenning claimen bij anderen en daarmee zijn ouders sparen, die hem eigenlijk hebben tekortgedaan (*roulerende rekening*). Dit leunen op destructief recht kan vele verschillende vormen aannemen tussen twee uitersten:

- enerzijds niet kunnen geven (en dus niet kunnen zien wat het effect van zijn destructief gedrag op anderen is);
- anderzijds niet kunnen ontvangen (en dus de ander niet de kans geven om zijn relationele schuld in te lossen), waardoor men opnieuw uitgebuit en door anderen onrechtvaardig behandeld wordt.

Ria voelde zich steeds tekortschieten en gaf zich daardoor leeg tot de uitputting toe aan haar man en kinderen. Ze zocht geen hulp. Moe van het geven verwijt ze de hele situatie aan Mark. Ze kan zijn inzet niet meer zien. Haar destructief recht maakt haar dan blind van woede en verdriet. Ze stort in, slaat haar dochtertje en roept: "Ik heb altijd maar moeten zorgen! Wie helpt mij nu eens? Help mij dan tenminste en stop met huilen!" Als de huisarts komt, heeft ze het vreselijke besef dat de geschiedenis zich herhaalt: haar tekort heeft ze uitgewerkt op Brigitte. De onvereffende rekening rolt door naar de volgende generatie: de erkenning die ze niet van haar ouders heeft gekregen, heeft ze geprobeerd alsnog van haar dochtertje te krijgen door van haar te verlangen dat ze niet huilde.

Het leunen op destructief recht van Mark heeft een andere vorm: door te veel vrijheid miste hij het gevoel dat mensen echt om hem gaven. Van Ria verwachtte hij

onbewust moederlijke steun en nestwarmte, het gevoel betekenisvol te zijn. Hoe meer Ria overspannen geraakt, hoe meer hij zich door haar in de steek gelaten voelt en haar dat verwijt. Haar inzet ziet hij niet meer. Hij sluit zich af voor geven en ontvangen, zoals vroeger, en loopt thuis weg en Ria heeft weer het gevoel dat ze tekortschiet.

Mensen kunnen enerzijds leunen op hun destructief recht en daardoor een roulerende rekening in gang zetten. Zij kunnen echter ook afstappen van dit destructief recht: juist omdat zij weten hoe onrechtvaardig iets is, zijn zij extra gemotiveerd om ervoor te zorgen dat dit anderen, en zeker hun eigen kinderen, niet zal overkomen.

Ria wil zeer graag haar kinderen meer aandacht en affectie geven dan zij van haar moeder heeft gekregen, en ze wil ook zo graag dat haar kinderen niet moeten bemiddelen tussen haar en Mark, zoals zij probeerde te doen. Het is natuurlijk niet omdat ze dat erg graag wil, dat dit haar ook lukt. Zij weet immers niet zo goed hoe ze dat kan doen, affectie en aandacht geven. En ze weet zeker niet hoe ze het aan moet leggen om met Mark een goede relatie te ontwikkelen. Ze heeft daarvan geen model gezien tussen haar ouders. Zij probeert dus de kinderen hun ruzies te besparen en geeft terwille van de kinderen steeds toe. Uiteindelijk wordt het haar toch te veel, en komt er een heftige ruzie tussen haar en Mark, terwijl zij zich juist zo heeft ingezet om dat soort ruzies te vermijden.

Roulerende rekeningen worden dus dikwijls doorgegeven, ondanks het feit dat mensen zich zo inspannen om het anders te doen. Als je als hulpverlener bij die motivatie om het anders te doen weet aan te sluiten, heb je al veel bereikt.

3.3 Legaat en delegaat

Het legaat is de ethische verplichting om het erfgoed dat men ontvangen heeft van de vorige generaties, zodanig in zijn eigen leven vorm te geven, dat het een constructieve bijdrage betekent aan de volgende generaties.

Er is sprake van een delegaat wanneer de belangen van de ouders, al of niet bewust, voorrang krijgen boven die van het kind. Bij een legaat wordt rekening gehouden met de belangen van het kind, nu of in de toekomst. Wanneer de balans van geven en ontvangen bij de ouder ernstig verstoord is, kan deze de belangen van het kind moeizaam behartigen omdat de belangen van de ouder zelf te veel op de voorgrond dringen. Dan spreken we over een delegaat.

4. De hulpverlening

4.1 Erkenning

Als mensen elkaar mishandelen, onrecht aandoen, dan betekent dit meestal dat ze iemand de rekening presenteren voor het onrecht dat ze zelf in hun eigen leven hebben ervaren. Ze willen alsnog hun recht krijgen en proberen dat door anderen tekort te doen.

De eerste sleutel om uit deze destructieve, vernietigende spiraal te ontsnappen is erkenning. Elke misdadiger, elke agressieve partner of ouder was ooit een klein, kwetsbaar kind, dat op zijn eigen – vaak voor volwassenen onzichtbare – manier een goed en lief kind probeerde te zijn. Elk kind heeft gegeven, geïnvesteerd, geprobeerd te voldoen aan zijn omgeving. Nadat steeds opnieuw bleek dat dat een onmogelijke zaak was, haakten ze af, de één al vlugger dan de ander. Al naargelang de eigen aard worden ze stil en braaf, zich uitslovend zoals Ria, teruggetrokken en steeds op de vlucht zoals Mark, opstandig zoals Bart en huilend zoals Brigitte. Als het zover is, is misschien de herinnering aan dit kleine, grote kinderverdriet al lang vergeten, weggeduwd.

Erkenning voor dit diep verborgen gekwetste kind betekent dat dit kind als volwassene zijn eigen verhaal, zijn grote verdriet kan vertellen en hierin wordt gehoord. Erkenning geven betekent: zien wat iemand gegeven heeft in de balansen van zijn relaties, wat door anderen niet ontvangen kon worden (*erkenning voor het geven*), maar ook zien wat iemand is tekortgekomen en -gedaan (*erkenning voor het onrecht*).

Ria wordt in crisis opgenomen op de psychiatrische afdeling van de dichtstbijzijnde kliniek. Ze wordt daar opgevangen door een contextueel geschoolde psychiatrisch verpleegkundige. Deze heeft, nadat de meest noodzakelijke medische zorg is verleend en Ria wat is gekalmeerd, een gesprek met Ria: "Over wie maakt ze zich het meest zorgen?" Als blijkt dat Ria niet goed weet waar haar kinderen nu zijn, en hoe ze met hen contact kan nemen, is dat het eerste wat de verpleegkundige met Ria opneemt. Nadat Ria even met de maatschappelijk werkster van het kindertehuis heeft gebeld en die haar heeft gerustgesteld, kan ze rustig slapen. De verpleegkundige geeft haar hierdoor erkenning voor haar zorg om haar kinderen, ook al heeft ze enkele uren geleden die kinderen geslagen en opgesloten.

In latere gesprekken krijgt Ria ook erkenning voor hoe zij als kind haar moeder heeft geprobeerd te helpen en haar vader te sparen, en hoe dit haar juist in een onmogelijke en zeer onrechtvaardige positie heeft geplaatst, namelijk te moeten kiezen voor één van je ouders tegen de andere. Dit is voor Ria een belangrijke erkenning, die ook zijn gevolgen heeft voor haar relatie met Mark. Al jaren loopt ze immers rond met het schuldgevoel over wat vader zei: "Jij trekt altijd partij voor moeder. Je stookt hier ruzie." Als Mark dan dezelfde beschuldiging uitte, was ze erg geneigd de schuld totaal op zich te nemen.

Ook het kind heeft erkenning nodig voor zijn geven en zijn zorg. Die erkenning kan het kind krijgen als de hulpverlener het, ondanks verwaarlozing, misbruik of verlating, steunt en stimuleert om een passende vorm te vinden voor zijn zorg voor de ouders en zijn loyaliteit.

Brigitte en Bart komen in een opvanghuis voor kinderen. Bart toont zich daar erg bezorgd voor zijn zusje en vraagt voortdurend naar zijn moeder. Over zijn vader geen woord. De hulpverleners in het kindertehuis proberen zo vlug mogelijk contact te leggen met de psychiatrische kliniek om te horen hoe het met moeder gaat, en om te kijken of het mogelijk is dat ze op bezoek gaan of dat Bart even met zijn moeder kan telefoneren. Zij proberen Bart ook gerust te stellen door te vertellen dat er goed voor zijn moeder wordt gezorgd en dat er mensen haar proberen te helpen om beter te worden, zodat zij allemaal weer naar huis kunnen. Zij nemen Bart zijn bezorgdheid ernstig en praten met hem ook over waarover specifiek hij

zich het meest zorgen maakt. Intussen laten zij hem op een beperkte en afgebakende manier voor zijn zusje zorgen en geven hem daar veel erkenning voor. Zij proberen ook contact te krijgen met vader Mark (ook al vraagt Bart niet naar hem) en te kijken wat die op dit moment voor zijn kinderen kan doen, en ook wat zijn kinderen voor hem kunnen doen.

Erkenning onderscheidt zich wezenlijk van complimenten geven, waardering of positief heretiketteren. Erkennen is recht doen aan het wezenlijke bestaan en dit bevestigen. Dit geeft mensen uiteindelijk bestaansrecht. Waardering betreft het belonen van gewenst gedrag, zodat het gestimuleerd wordt. Erkenning geven is niet alleen waarderen wat de andere doet, maar ook zien wat het kost om dat te doen. Daardoor ziet men de hele persoon in de balans, en niet alleen het stuk van die persoon dat voor mij interessant is of nu goed uitkomt.

Het wezenlijke van het bestaan kan het beste erkend worden door diegenen aan wie men dat bestaan te danken heeft. Erkenning van de ouders heeft meer effect dan erkenning door anderen zoals therapeuten of hulpverleners. Soms is de hulpverlener lange tijd de enige die erkenning kan geven, maar dat moet altijd ten dienste staan van het mobiliseren van hulpbronnen in de context, zodat daar ook mettertijd erkenning verkregen kan worden. De erkenning van de hulpverlener heeft dan ook een belangrijke modelfunctie.

4.2 Meerzijdige partijdigheid als basishouding

Erkenning geven voor wat iemand gegeven heeft en voor het onrecht dat iemand werd aangedaan, betekent zeker niet dat die 'groot gelijk' krijgt. Een contextuele hulpverlener zal zich achtereenvolgens en beurtelings aan de kant stellen van de belangen van alle betrokkenen, ook de niet-aanwezigen.

Herstel in relaties is niet mogelijk door achter één persoon te gaan staan en de anderen te beschuldigen. Partij kiezen heeft geen enkele oplossende waarde: de persoon zelf komt daarmee niet uit zijn eigen cirkel van wrok en verongelijkt voelen, de cirkel van het grote gelijk. In menselijke drama's neutraal en gevoelsmatig niet betrokken blijven kan evenmin. Als kinderen geschaad worden in hun ontwikkeling, als vrouwen geslagen worden, als mannen afgeschilderd worden als beesten, mogen hulpverleners niet stilzwijgend doen alsof hier niemand de verantwoordelijkheid voor draagt.

De contextuele hulpverlener zal proberen zich beurtelings in te leven in elke persoon die bij het probleem betrokken is: meerzijdig partijdig zijn betekent begrip kunnen opbrengen voor wat elke persoon in zijn context geïnvesteerd heeft in de balansen van relaties of niet kon investeren, en wat hij ontvangen heeft of niet durfde ontvangen. Degene die onrecht deed, is daarom geen monster dat wetens en willens heeft willen kwetsen.

Ria's vader was geen onmens: hij had zich de opvoeding van zijn kinderen zo anders voorgesteld. Hij droomde van gezelschapsspelletjes op zondagnamiddag en samen naar de kermis gaan, wat hij zelf nooit gekend had. Maar hij voelde zich zo slecht: onbekwaam, uitgelachen op zijn werk, buitengesloten thuis door zijn vrouw en kinderen, die allemaal zwegen als hij binnenkwam uit schrik voor zijn

kwaadheid. En dat maakte hem juist zo kwaad: hij was nergens welkom, noch op zijn werk, noch thuis.

Mensen in moeilijkheden vragen hulpverleners om hun 'gelijk', maar in hun diepste binnenste verwachten ze dat die mee zorg zullen dragen voor hun belangrijke relaties. Hun pijn en woede, hun destructief recht maakt hen immers blind voor anderen en zet aan tot kwetsen. Eenzijdig partij trekken is meegaan in deze blindheid en scheidend bezig zijn met mensen in plaats van te zoeken naar verbindingen, naar balansen waarin nog herstel mogelijk is.

Mark en Ria hebben er geen boodschap aan als hulpverleners de schuld voor hun probleem zonder meer in hun 'slechte jeugd' bij hun 'slechte ouders' leggen. Hun loyaliteit met hun ouders zal bovendien hierin de weg versperren. Meerzijdige partijdigheid met alle betrokkenen betekent niet dat mensen niet de verantwoordelijkheid moeten dragen voor de schade die ze bij anderen aanrichten. Een contextuele hulpverlener zal Ria en Mark aanspreken op hun verantwoordelijkheid voor wat hun onderlinge conflicten teweegbrengen bij Bart en Brigitte.

4.3 Zoeken van hulpbronnen: waar vinden we resterende betrouwbaarheid?

Waar mensen ernstig gekwetst zijn in hun vertrouwen, voelen ze zich verontwaardigd, niet meer waardevol. Ze verliezen hun geloof in hun eigenwaarde en hun vermogen om relaties te leggen, van betekenis te zijn voor anderen. Waar verstoorde relaties soms een maanlandschap lijken, ontdaan van elke menselijke warmte, zal de hulpverlener samen met de cliënt actief op zoek moeten gaan naar verborgen bronnen van vertrouwen en restjes betrouwbaarheid, hoe klein ook: in welke relatiebalansen is opnieuw beweging te krijgen? Waar kan er een klein stapje gezet worden in de richting van het investeren van vertrouwen?

Mark is als partner wrokkig en afgesloten, als vader kribbig of afwezig. Omwille van de bezorgdheid over Bart is hij uiteindelijk nog wel bereid om iets aan de situatie te doen. Dat restje betrouwbaarheid als vader erkennen en activeren is van levensbelang. Als eerste stapje beslist Mark om eens naar een voetbalwedstrijd te gaan kijken van de ploeg van Bart. Aanvankelijk haalt Bart, als enige reactie, onverschillig zijn schouders op. Tijdens de match ziet Mark een zoon die hij niet kent: een jongen die zich verwoed inzet voor iets. Na het spel gaan vader en zoon samen een zakje friet eten. Tussen twee frieten door laat Bart los dat hij constant ruzie heeft met zijn 'idiote' klasleraar. Mark wordt niet boos, maar zwijgt en luistert.

Voor Mark is er nog een andere mogelijke vertrouwensbron: zijn eigen vader. Met hem wil hij, na lang overwegen, wel een gesprek wagen. Met zijn moeder wil hij niet praten. Haar vertellen hoe alleen hij zich vaak voelde als ze ziek in bed lag, zou haar misschien schuldgevoelens en verdriet geven. Daardoor zou Mark zich op zijn beurt weer schuldig voelen en dat is hij beu. Tegelijk blijft hij dus erg loyaal naar haar door haar te sparen zoals vroeger en dit zal ook erkend moeten worden.

Ook Ria spreekt een vertrouwensbron aan: een tante, zus van haar moeder, bij wie ze als kind soms op vakantie was. Van deze tante verneemt Ria dat haar moeder zich realiseerde dat Ria als kind in feite te zwaar belast was door de problemen thuis. Dit is een onrechtstreekse, maar zeer belangrijke erkenning voor Ria: haar in-

zet is niet volkomen genegeerd! Van deze tante verneemt Ria ook dat haar vader dronk omwille van de zware stress op zijn werk die hij niet aankon: hij kon zijn gezag niet handhaven op de werkvloer en werd vaak uitgelachen. Uit angst voor armoede (zoals in haar eigen jeugd) verbood Ria's moeder hem van werk te veranderen. Het plotse besef van de moeite waarmee haar vader zich iedere dag naar zijn werk sleepte, maakt een begin van begrip en ontschuldiging mogelijk. Ria herkent hoe ze zelf tegen Mark tekeering toen hij zijn werk bij een veeleisende baas niet meer zag zitten: ze was dodelijk ongerust voor een financiële catastrofe. Dit maakt een eerste opening ten aanzien van Mark mogelijk.

4.4 Het proces van ontschuldiging

In een gesprek met zijn vader kan Mark voor het eerst verwoorden hoe moeilijk hij het had met de ziekte van zijn moeder en de afwezige vrijblijvende houding van zijn vader. Zijn vader begrijpt hem hierin en vertelt op zijn beurt hoe hijzelf met zware lijfstraffen en keihard werken is opgevoed. Hij heeft nooit gepraat met zijn ouders. Hij nam zichzelf voor zijn kinderen nooit met harde hand tot iets te dwingen. Hij wist zelf niet goed hoe hij met zijn zieke vrouw moest omgaan en liet haar dus maar met rust. Hij beseft nu wel dat Mark en zijn broers noch bij hem, noch bij zijn vrouw echt terechtkonden.

Voor Mark gebeuren in dit gesprek twee fundamentele dingen: hij krijgt ten eerste erkenning van zijn vader voor zijn verhaal. Deze erkenning zet de balans tussen hen in beweging. Ten tweede krijgt hij zelf begrip voor de geschiedenis van zijn vader en komt hij tot 'ontschuldiging'.

Ontschuldiging is als het ware de scharnier van het contextuele genezingsproces. Het heeft niets te maken met 'vergeven en vergeten'. Het betekent wel dat Mark plots echt begrijpt wat zijn vader meemaakte en beseft dat deze hem vanuit goede bedoelingen zo opgevoed heeft, niet om hem aan zijn lot over te laten. Zijn wrok kan zich omzetten in verdriet, begrip en de vreugde eindelijk gepraat te hebben. Na dit gesprek voelt Mark (zowel als zijn vader) zich zeer rustig, en heeft hij voor het eerst opnieuw energie om te investeren in de relatie met Ria en zijn eigen kinderen.

Ontschuldiging moet wel onderscheiden worden van 'verontschuldiging'. Eerst moet de cliënt voldoende erkenning gekregen hebben voor het eigen onrecht, en moet de 'schuld' van de ouder duidelijk omschreven zijn. Pas daarna kan er van ontschuldiging sprake zijn. Het begrip voor de ander mag immers niet het erkennen van het eigen onrecht in de weg staan. Dit zou immers de cliënt nog meer parentificeren in plaats van vrij maken.

4.5 Timing: moratorium en verwachting van actie

Met Ria loopt het anders. Zij heeft – na een jarenlange breuk met haar ouders – weer met hen contact opgenomen. Maar ze wil nu Mark niet meer zien. Als reactie op zijn telefonische smeekbeden gooit zij de hoorn op de haak.

Ria is op dit moment niet in staat wat dan ook te investeren of te bewegen in de balans met Mark. Respect en geduld is hier geboden en een moratorium kan hier op zijn plaats zijn. Ria is er op dit moment nog niet aan toe om haar balans met Mark

onder ogen te zien en daarin te investeren. Het moratorium houdt in dat er door Ria naar Mark toe voorlopig geen actie wordt ondernomen. Geen actie ondernemen naar Mark toe wil echter niet zeggen dat er niets meer aan gedaan hoeft te worden, want ondertussen wordt er hard gewerkt om de condities die nodig zijn om naar Mark wel te investeren, zo gunstig mogelijk te maken. Op een goed getimed moment kan deze inzet naar Mark toe wellicht benut worden.

4.6 Verbindend werken

Een contextueel hulpverlener zal een kind, ondanks verwaarlozing, misbruik of verlating, steunen en stimuleren om een passende vorm te vinden om zijn zorg voor de ouders en zijn loyaliteit tot uitdrukking te brengen.

Als Bart in het opvanghuis aankomt, rept hij met geen woord over zijn vader Mark. Toch proberen de hulpverleners ook contact te krijgen met vader.

Verder wordt gekeken hoe Bart zijn zorgen over zijn moeder tot uitdrukking kan brengen. Dit verbindend werken maakt de hulpverleners veilig en betrouwbaar.

4. Passend geven en nemen: hulpverlening aan volwassenen die als kind geparentificeerd werden

**F. Van Mierlo, M. Michielsen, M. De Buysser en
G. Rooijakkers-Segers**

Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over de gevolgen van parentificatie voor de balans van geven en nemen van de volwassene die als kind geparentificeerd werd, en over de therapeutische begeleiding van deze cliënten. Speciale aandacht zal daarbij gaan naar het herstel van de balans in het volwassen leven, ook met de eigen kinderen, en hoe daarin de roulerende rekening gestopt kan worden.

We staan eerst stil bij het fenomeen 'parentificatie' en de invulling die dit begrip in de loop der tijd bij verschillende gezinstherapeuten heeft gekregen. Om meer zicht te krijgen op de gevolgen van parentificatie voor de ontwikkeling van het kind, staan we uitgebreider stil bij een aantal ontwikkelingstheorieën, en maken we van daaruit de verbinding tussen parentificatie, geschonden vertrouwen en projectieve identificatie. Daarna belichten we verschillende vormen van parentificatie: het zorgende kind en zijn tegenpool: het kind dat kind moet blijven, en het perfecte kind en zijn tegenpool: de zondebok. Deze vormen van parentificatie komen dikwijls gemengd voor en kunnen ook nogal eens wisselen in de levensloop van het kind. Bij elk van deze vormen zullen we stilstaan bij drie vragen:

- Welke noden van de ouders worden door het kind vervuld, en wat zegt dat over het destructief recht van de ouders?
- Wat zijn de gevolgen van deze parentificatie voor de ontwikkeling van het kind tot volwassene?
- Wat zijn de aandachtspunten voor de hulpverlening?

Dit hoofdstuk gaat dus niet over hoe je als hulpverlener werkt met een gezin op het moment van de parentificatie zelf. In die situaties, waar het kind nog onvoldoende ontwikkeld is om zich tegenover de ouder af te bakenen, legt Nagy sterk de nadruk op het erkennen van het geven van het kind, zodat het minstens door de hulpverleners, en hopelijk ook steeds meer door de ouders, kan gezien worden in dit geven. Daardoor wordt het geven ook in het bewustzijn van het kind gebracht, wat bijdraagt tot zijn besef van gerechtigde aanspraak en zelfvalidatie. Dit kan dan met-

tertijd helpen om in de puberteit-adolescentie steeds meer tot zelfafbakening en zelfbepaling te komen.

1. Parentificatie: verschillende definities

Het begrip parentificatie wordt in de gezinstherapeutische literatuur door verschillende auteurs uitgewerkt. Een aantal van hen (van der Pas & de Ruiter, 1992; Oppenoorth, 1990) beklemtonen vooral de destructieve gevolgen van parentificatie. Anderen zoals Minuchin en Nagy leggen zowel de nadruk op de constructieve als op de destructieve effecten.

Volgens van der Pas en de Ruiter (1992: 97) duidt het begrip parentificatie op "een gezinspatroon waarbij generatielijnen overschreden worden, en wel in die zin dat een kind ouderlijke functies vervult ten opzichte van een ouder. Het gaat niet slechts om ouderlijke taken, maar om een omkering van rollen. Het kind kan niet anders dan tekortschieten in zijn zogenaamde ouderrol, en in zijn kind zijn wordt het niet geaccepteerd. Niettemin is er bij geparentificeerde kinderen zelden sprake van bewust of openlijk protest. Integendeel: zij verzetten zich tegen verandering."

Deze auteurs benadrukken dus sterk het circulaire karakter van het interactieproces, waarin ouders en kind hun aandeel hebben en elkaar wederzijds versterken. Het overschrijden van de generatielijn vindt in twee richtingen plaats, door ouders en kind. Het kind gedraagt zich complementair aan de ouder. Verwaarlozing is dan volgens hen ook niet zonder meer een vorm van parentificatie. Uit onze ervaring blijkt echter dat verwaarlozing van een kind bijna steeds gepaard gaat met complementair gedrag van het kind, omdat het kind de zorg en beschikbaarheid die de ouder niet aan hem kan geven vanuit een eigen tekort, zal gaan proberen te geven aan de ouder. Iedereen in de jeugdzorg kent de uitdrukking: "Hoe verwaarlozender de ouder, hoe zorgender en loyaler het kind."

Oppenoorth (1990) legt in zijn beschrijving van het parentificatieproces sterk de nadruk op het aandeel en de invloed van de ouders, waaraan het kind zich vanuit zijn loyaliteit niet kan onttrekken. Hij ziet het mechanisme van projectieve identificatie vanuit de ouder als basis van het parentificatieproces tussen ouder en kind. Daarop komen we terug in de volgende paragrafen.

Ivan Boszormenyi-Nagy plaatst de parentificatie binnen de balans van geven en nemen tussen ouders en kinderen en maakt er daardoor een relationeel-ethisch begrip van, dat alles te maken heeft met rechtvaardigheid en vertrouwen in die relatie. Zijn uitgangspunt is 'het gevende kind', dat vanuit zijn existentiële loyaliteit zorg wil dragen voor zijn ouders. Een ander belangrijk uitgangspunt is dat de relatie tussen ouders en kinderen een asymmetrische relatie is: de ouder draagt de verantwoordelijkheid voor de relatie en is meer verplicht aan het kind dan andersom. In de parentificatie wordt die asymmetrie genegeerd of zelfs omgedraaid.

"Een belangrijke consequentie van elke vorm van misbruik van ouderlijk gezag kan worden omschreven als parentificatie. Essentieel is dat het misbruik de asymmetrische aard van de verplichting van het kind aan zijn ouders negeert. De essentie van destructieve parentificatie is dat meestal onopzettelijk gebruik wordt gemaakt van

de verplichting van het kind aan zijn ouders, om zo zijn afgedwongen beschikbaarheid voor de doeleinden van de ouder, gericht op uitbuiting en afhankelijkheid, te versterken. Omdat het kind impliciet schuldig wordt gemaakt en daardoor vast komt te zitten, worden de hulpeloosheid en de meegaandheid van het kind versterkt. Hetzelfde geldt voor zijn spontane loyaliteit en zijn investeringen om het gezin bij elkaar te houden." (Nagy & Krasner, 1994: 202)

Hij maakt duidelijk onderscheid tussen constructieve en destructieve parentificatie en benadrukt daarin het belang van het geven van erkenning.

"In tijden van feitelijke ziekte of onvermogen tot functioneren of andere noodsituaties waarin de ouder verkeert, kan er bijvoorbeeld van het kind worden gevraagd dat het verantwoordelijkheid op het niveau van de volwassenen op zich neemt. Toch kan door deze ervaring de emotionele groei van het kind toenemen in plaats van dat het kind wordt tegengewerkt of destructief wordt uitgebuit. Het leren op een verantwoordelijke manier te handelen in noodsituaties kan een gezonde winst voor een kind betekenen. Een belangrijk kenmerk van destructieve parentificatie is eerder te vinden in relationele factoren dan in roloverschrijding als zodanig. Wanneer het kind erkenning krijgt voor zijn helpende en nuttige beschikbaarheid, wordt deze ervaring ingelijfd in zijn toekomstige zelfvertrouwen en gevoel van competentie. Een openlijke vraag om hulp houdt impliciet al een erkenning in. Daartegenover staat dat het onthouden van erkenning in combinatie met aantijgingen, die een schuldgevoel opwekken, een geweldig destructieve en manipulatieve uitwerking heeft. Hoe subtieler de schuld wordt opgelegd, des te erger het kind gevangen zit in destructieve parentificatie. Hier is een belangrijke therapeutische richtlijn te zien. De noodtoestand in een gezin mag dan niet te veranderen zijn, een ouder kan op zijn minst leren hoe hij erkenning kan geven aan een kind voor zijn bijdragen. Erkenning of krediet geven is het tegenovergestelde van het opwekken van schuld." (Nagy & Krasner, 1994: 151-152)

Het is juist in het geven van erkenning door de ouder dat de roloverschrijding wordt tenietgedaan. De ouder blijft het kind zien als kind, waar hij verantwoordelijk voor is, beseft dat de noodsituatie veel van het kind vraagt en laat dit op één of andere manier aan het kind weten of voelen. Daardoor wordt de asymmetrie hersteld.

Waar het kind de opdracht krijgt te voldoen aan de onvervulde en onbewuste wensen van de ouder, of de afgesplitste delen van de ouder uit te leven (projectieve identificatie) zal het deze erkenning zeker niet krijgen, want de ouder kan dit geven van het kind niet zien en herkennen. Deze erkenning zou immers vereisen dat de ouder deze onvervulde en onbewuste wensen of dit afgesplitste deel ook voor zichzelf erkent en de onbewuste afweer daartegen opgeeft.

2. Parentificatie en de ontwikkeling van het kind

We willen eerst stilstaan bij de objectrelatietheorie. Dit is een psychodynamische theorie over de vorming van de persoonlijkheid, van waaruit Nagy zijn concepten als 'het gevende kind' en 'loyaliteit' ontwikkelde. Daarna beschrijven we de fasen van de identiteitsontwikkeling van Erikson. Uiteindelijk maken we van daaruit de link tussen projectieve identificatie en de verschillende vormen van parentificatie.

2.1 De objectrelatietheorie van Kernberg

De kerngedachte is dat de tussenmenselijke relatie van meet af aan centraal staat in de persoonlijkheidsontwikkeling van het kind. Het kind ontwikkelt zich binnen en door zijn relaties. Het gaat hierbij om een oneindige reeks van verschillende afstemmingsprocessen, om te beginnen over dingen zoals dag- en nachtritme, voedingspatronen, enzovoort. Moeder(figuur) en kind zijn in een dyadische relatie daarvoor op elkaar aangewezen en kunnen steeds beter 'leren' in een dialogische verhouding op elkaar af te stemmen. De mogelijkheden van moeder daartoe hebben veel te maken met haar intergenerationele balansen van baten en lasten. De mogelijkheden van het kind hebben te maken met zijn aangeboren reservoir aan vertrouwen.

Van meet af aan echter gaat de persoonlijkheidsvorming van het kind onvermijdelijk gepaard met zowel bevredigende als frustrerende ervaringen. Het kind merkt bijvoorbeeld al vroeg dat mama boos wordt en het een 'stout' kind noemt als het koppig of dwars is, maar dat het 'lief' is als het zich inhoudt, voor broertje zorgt, of dat het aandacht krijgt als het over buikpijn klaagt.

We baseren ons verder op Oudshoorn (1985: 23-27, 47-49) om één en ander te verduidelijken. Een objectrelatie kan omschreven worden als een eenheid met drie aspecten:

- het beeld van iemand of iets ('objectrepresentatie', doorgaans een persoon, maar het kan ook een dier, pop of lap zijn);
- het beeld van zichzelf in de omgang met die ander ('zelfrepresentatie');
- een bepaald gevoel bij die omgangservaring ('affect').

Om ervaringen in de omgang met iemand anders in zich op te nemen en eigen te maken, worden drie fasen doorlopen die respectievelijk met 'introjectie', 'identificatie' en 'ego-identiteit' worden aangeduid.

Introjectie is een mechanisme dat plaatsvindt in het eerste stadium van de ego-ontwikkeling. Kernberg situeert dit tussen de tweede en achtste levensmaand, ook symbiotische fase genoemd, omdat het objectbeeld en het zelfbeeld nog niet van elkaar gescheiden zijn. Beide 'beelden' vormen samen een ongedifferentieerde eenheid. Een aangename, bevredigende ervaring tussen moeder (of plaatsvervanger) en zuigeling wordt gekoppeld aan een positieve gevoelswaarde. Alle soortgelijke bevredigende ervaringen hebben de neiging te versmelten. Ze resulteren in het zogenaamde 'goed intern object'. Dit basaal 'goed intern object' is de voorloper van het ego. Het kind doet ook frustrerende en pijnlijke ervaringen op. Die leiden samen tot een zogenaamde 'slecht intern object'. Het wordt als 'extern' ervaren en agressieve gevoelens zijn daarop gericht. De 'goede' en 'slechte' eenheden (zelfbeelden – objectbeelden – gevoelswaarden) ontstaan en bestaan volstrekt van elkaar gescheiden. Ze doen positieve en negatieve introjecties ontstaan. De positieve introjecties hebben te maken met libidineuze driftbevrediging, de negatieve introjecties zijn met agressiviteit verbonden. De opsplitsing in 'goede' en 'slechte' interne objecten heeft te maken met het zeer prille 'ego', dat niet tot integratie van verschillende ervaringen in staat is. Naarmate geheugen en waarneming zich verder ontwikkelen, kunnen zowel de aangename als de onaangename erva-

ringen zich verder differentiëren en leiden deze processen tot steeds complexere introjecties.

Identificatie is een later stadium in de ego-ontwikkeling, volgens Kernberg gesitueerd tussen één en drie jaar, waarin de zelf- en objectrepresentaties reeds gedifferentieerd zijn. De 'innerlijke objecten' kunnen nu 'innerlijke objectrelaties' genoemd worden. Nagy spreekt van "de innerlijke relationele partner" of "de innerlijke relationele formule" (Nagy & Krasner, 1994: 42). Positieve en negatieve introjecties worden in deze fase met elkaar in verbinding gebracht. Er ontstaat een situatie waarin positieve met negatieve zelfbeelden, positieve met negatieve objectbeelden en positieve met negatieve gevoelens samenkomen. Dit is vanzelfsprekend geen eenvoudig proces. De wereld is er ingewikkeld op geworden! Agressieve gevoelens richten zich nu niet alleen 'extern' maar ook 'intern' tot negatieve aspecten van zelf- en objectbeelden. Respectievelijk leidt dit tot schuldgevoel en angst. Hiermee hangt de ontwikkeling van een 'ideaal-zelf' samen, dat gericht is op herstel van een ideale, positieve verstandhouding met de ouders of verzorger als 'externe objecten'. Zo wordt ook een 'ideaal-object' ontwikkeld, dat de ongeschonden, zuiver liefhebbende en alles vergevende ouder voorstelt. Het concept van 'het gevende kind' sluit naadloos aan op het verlangen van het kind de 'goede innerlijke objecten' op de ouder te kunnen projecteren. "Ouderlijke interacties verschaffen de achtergrond voor identificatie, zelfs wanneer primaire identificaties nog zijn ingebed in psychische versmelting" (Nagy, 1994: 40). Identificatie laat zich het duidelijkst zien in het zich eigen maken van bepaalde rollen, wat tot uitdrukking komt in overeenkomstig rolgedrag. De drie aspecten van de objectrelatie komen hierin terug. Het kind oefent met zijn eigen kind-rolgedrag en gaat het gedrag van de ouders imiteren. Later wordt ook het gedrag van anderen die het bewondert, geïmiteerd. Bij jongeren en volwassenen gebeurt dit op subtiele, vaak onbewuste manieren. Dit zijn uitingen van loyaliteit.

Ego-identiteit is een begrip dat van Erikson afkomstig is. Het komt overeen met de 'separatie-individuatiefase' van Mahler. Het is de resultante van doorlopende versmelting van introjecties en identificaties. Dit proces begint tussen het derde en zesde levensjaar en is in principe in elke nieuwe levensfase aan verandering onderhevig. Zelfbeelden en objectbeelden van 'de ander' kunnen verder gedifferentieerd en geïntegreerd worden in één volledig 'zelf'. Er ontstaat een scheiding tussen het 'reële zelf' en het 'ideale zelf' en een spanning tussen het 'reële zelf' en de 'reële objecten' ('de ander'). Vanaf omstreeks het derde levensjaar is niet langer afsplitsing, maar 'verdringing' het belangrijkste afweermechanisme. Hiermee ontstaat eigenlijk pas echt het onbewuste. Het onbewuste is op te vatten als een verzameling verdrongen objectrelaties omdat ze angst of schuldgevoel geven. Dit 'materiaal' kan dus niet verder gedifferentieerd worden.

Samengevat: het onbewuste omvat primaire en niet-realistische zelf- en objectbeelden. Ze worden vergezeld van even primaire – dus intense – gevoelens, die onveranderd blijven zolang ze niet in dialoog worden gebracht.

De objectrelatietheorie geeft ons een verklaring voor de neiging tot het positief of negatief inkleuren van het zelfbeeld en van het beeld van anderen. Een consequentie van de theorie is dat het principieel onmogelijk is op iemand anders gesteld te zijn of kwaad te zijn, zonder dat dit gepaard gaat met een overeenkomstige

waardering of kwaadheid jegens zichzelf, ook al kan men dit uiteraard ontkennen, verdringen of projecteren.

2.2 De ontwikkeling van de identiteit volgens E. Erikson

We baseren ons hier verder op Oudshoorn (1985: 32-33) en De Wit en Van Der Veer (1978: 144-150). Volgens Erikson verloopt de ontwikkeling van de (ego-) identiteit via een aantal conflicten die hij 'ontwikkelingscrises' noemt. Daarbij neemt de ontwikkeling telkens een beslissende wending. Hij beschrijft dit vooral door typering van de wijze waarop het kind in de diverse levensfasen door anderen wordt bejegend en hoe het kind zich ten aanzien van hen opstelt. Omgevingsfactoren spelen daarin een cruciale rol. Ongeacht de cultuur waarin men opgroeit, bestaat er een soort 'blauwdruk' voor de vaste opeenvolging van fasen waarbinnen de persoonlijkheid zich ontwikkelt. Elke specifieke persoon staat telkens in een specifieke wisselwerking tot zijn specifieke sociale omgeving.

Erikson onderscheidt, voorafgaand aan de adolescentie, vier ontwikkelingsfasen, elk met hun eigen ontwikkelingsstaak. De wijze waarop iedere ontwikkelingsstaak wordt vervuld, is bepalend voor de adolescentie en de identiteitsontplooiing. Het is goed mogelijk dat ervaringen uit een vroeger stadium pas veel later manifest hun invloed doen gelden.

2.2.1 Fundamenteel vertrouwen tegenover fundamenteel wantrouwen

In de zuigelingenleeftijd tot het eerste levensjaar, als het kind voor zijn voortbestaan sterk afhankelijk is van de verzorging door een volwassene, wordt bepaald of de grondhouding van de persoon er één zal zijn van vertrouwen of wantrouwen. Idealiter ontwikkelt zich in deze vroegste fase een basaal vertrouwen in medemensen als mensen van wie men een positieve bejegening kan verwachten en in zichzelf als een persoon die een positieve bejegening bij anderen oproept. Vertrouwen is een relationeel begrip: vertrouwen tegenover anderen en vertrouwen in jezelf zijn twee kanten van dezelfde medaille. Als er een tekort is of een drastisch verlies aan bevredigende ervaringen op het vlak van voeding, verzorging, warmte en affectie, kan fundamenteel wantrouwen ontstaan. Wanneer een grondhouding van vertrouwen zich niet voldoende heeft kunnen ontwikkelen, kan dit resulteren in een depressieve levenshouding. Dan zien we hoe een kind, adolescent of volwassene zich isoleert en geen relaties aandurft. Hij staat ten opzichte van alles en iedereen wantrouwend. Is de grondhouding positief, dan zien we de persoon opgaan in mensen, ideeën en idealen. Hij durft vrijmoedig relaties te leggen op basis van wederzijdse erkenning.

De vitale kracht die zich idealiter in deze fase ontwikkelt, is 'hoop': de blijvende geneigdheid om te geloven in de betrouwbaarheid van de ander.

2.2.2 Zelfstandigheid, autonomie tegenover schaamte, twijfel aan zichzelf

De peuterleeftijd, het tweede en derde levensjaar, is belangrijk voor het ontstaan van een gevoel van competentie en zelfstandigheid. Dit gevoel van zelfstandigheid

houdt in dat het kind zich als een wezen op zichzelf beschouwt, dat ook in staat is hulp en begeleiding van anderen te vragen. Het gaat om de vraag of het kind zijn eigen gedachten, gevoelens en gedrag mag en durft ontplooien. De houding van de ouders of opvoeders is hierbij van het grootste belang. Bijvoorbeeld: krijgt het kind het recht te kiezen of het naar een bezoeker toegaat of zich aan moeders knieën vasthoudt, of het het aangeboden voedsel aanneemt of afwijst, of het op de pot gaat of in zijn broek plast? Tegelijkertijd moet het leren dat er grenzen zijn aan zijn mogelijkheden om zijn eigen weg te gaan en dat 'machtige' ouders eisen aan hem stellen. Ouders staan hier voor de opgave door verboden te voorkomen dat het kind in allerlei gevaarlijke situaties terechtkomt én het kind te steunen in zijn wensen om op eigen benen te staan. Bij dit laatste zullen ze de autonome tendensen van het kind aanmoedigen. Worden die afgeremd, dan krijgen gevoelens van schaamte en twijfel de overhand. Het kind zal zich erover schamen dat het iets van zichzelf heeft laten zien en twijfelt aan zijn eigen waarde.

De vitale kracht die zich idealiter in deze periode ontwikkelt, is 'wilskracht': het vertrouwen dat als men iets zelf wil, men dit kan bereiken. Hieraan is ook zelfvertrouwen gekoppeld.

2.2.3 Initiatief tegenover schuld

De kleuter van vier, vijf jaar oud, is ondernemend, heeft veel fantasie en is initiatiefrijk. Intussen heeft zich ook het geweten gevormd. Verboden en bestraffingen van de ouders of opvoeders zijn bij het kind tot een innerlijke stem geworden die kritiek levert op zijn gedrag en op wat het denkt. Het centrale conflict in deze leeftijdsfase draait om de vraag of het kind onbelemmerd zijn eigen initiatieven en verbeeldingskracht mag en durft uiten. Het is belangrijk dat de ouders/opvoeders het kind hierin kunnen steunen en aanmoedigen. Bij veel verboden en straf ('je bent stout als...') gaat het kind uit schuldgevoel van zijn initiatieven afzien.

De vitale kracht die zich idealiter in deze fase ontwikkelt, is 'doelgerichtheid': de overtuiging dat men ergens naartoe kan werken.

2.2.4 Constructiviteit tegenover minderwaardigheid

De vierde fase begint omstreeks het zesde levensjaar en duurt tot het einde van de lagerschoolleeftijd. De trend uit de vorige fase zet zich voort. In deze periode is het belangrijk dat het kind de ervaring opdoet constructief met een taak bezig te kunnen zijn, talenten te hebben en te kunnen samenwerken met anderen. Het conflict spitst zich toe op een houding van werklust, ondernemingslust, een grote inzet om van alles te leren en in praktijk te brengen, dan wel een houding van passiviteit en geremdheid vanuit een gevoel van minderwaardigheid. In deze fase bestaat het gevaar dat een min of meer blijvend gevoel van minderwaardigheid ontwikkeld wordt. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer van het kind té hoge prestaties verwacht worden.

De vitale kracht die zich idealiter in deze fase ontwikkelt, is 'bekwaamheid': zich in staat voelen prestaties te leveren.

2.2.5 Identiteit tegenover identiteitsverwarring

In de adolescentieperiode gaat het om het verwerven van een gevoel van identiteit. De kracht die zich in deze fase ontwikkelt, is 'trouw': trouw aan gemaakte keuzes en trouw aan de daaruit voortvloeiende verplichtingen.

Bij het verwerven van een identiteit leveren de verworvenheden uit de voorgaande fasen een belangrijke bijdrage. Fundamenteel vertrouwen uit de eerste fase komt in de adolescentie naar voren als tijdsperspectief: tijd wordt als dimensie van het menselijk bestaan ervaren. Ten aanzien van toekomstverwachtingen wordt de factor tijd mee verrekend. Ook kan men afspraken maken en nakomen. De autonomie uit de tweede fase wordt in de adolescentie weerspiegeld in zelfzekerheid. Dit staat in tegenstelling tot verlegenheid en een pijnlijk zelfbewust zijn. Het initiatief uit de derde fase blijkt in de adolescentie uit het, zonder schuldgevoel, kunnen experimenteren met sociale rollen. De constructiviteit uit de vierde fase manifesteert zich in de adolescentie als 'leerling durven zijn', wat in tegenstelling staat tot taakverlamming.

Voor geen enkele ontwikkelingsfase in de identiteitsontwikkeling geldt 'alles of niets'. Iedereen ontwikkelt vertrouwen naast wantrouwen, zelfstandigheid naast schaamte en onzekerheid, initiatief en schuldgevoel, gevoelens van bekwaamheid en gevoelens van minderwaardigheid. In hoever iemand zich optimaal ontplooit, is afhankelijk van de mate waarin de gunstige uitkomsten de minder gunstige overheersen. Maar deze uitkomsten zijn niet voor eens en voor altijd vastgelegd. De perioden waarin voor het eerst het gevoel van vertrouwen, zelfstandigheid, initiatief en constructiviteit naar voren komt, is van grote betekenis. Maar de verworven identiteit kan ook later nog veranderingen ondergaan, ten goede en ten kwade. Dit hangt in belangrijke mate af van de beschikbare hulpbronnen. Een grootouder, een hechte vriendschap, een goede leraar kunnen het zelfvertrouwen en de identiteit van de jongere versterken. Aan de andere kant kunnen sociale ervaringen als discriminatie en werkloosheid de identiteit ondermijnen.

Samengevat: gunstige oplossingen van elk conflict leveren voldoende vertrouwen, autonomie, initiatief, werklust en leiden tot een sterke, vitale identiteit. Ongunstige uitkomsten leiden tot te veel wantrouwen, schaamte en twijfel, schuldgevoel, minderwaardigheidsgevoel en geven een zwakke identiteit of identiteitsverwarring.

Voor de adolescent is het ontplooien van een eigen identiteit dé ontwikkelingsstaak bij uitstek. Een viertal aspecten in het identiteitsbegrip van Erikson zijn hier van belang (De Wit & Van Der Veer, 1978: 143-144):

- Identiteit is een gevoel van innerlijke consistentie en continuïteit, het gevoel voor zichzelf en anderen dezelfde te zijn en te blijven, ondanks diverse sociale rollen die men opneemt. Het besef van eigen identiteit houdt dus in dat men zichzelf beleeft als individu, als een persoon los van en anders dan anderen en dat men zich tegelijkertijd realiseert met anderen verbonden te zijn.
- Identiteit houdt het bewustzijn in dat de persoonlijke eigenschappen samenvallen met wat men voor anderen betekent. Men heeft het vertrouwen door anderen herkend en erkend te zijn.

- Identiteit wordt ervaren als een gevoel van persoonlijke vrijheid ondanks de onvermijdelijk aanwezige onvrijheden.
- Bij dit alles hoort het hebben van een doel waaraan men waarde toekent, het ontwikkelen van een levensplan, een ideaal waarvoor men zich wil inzetten (lees: 'legaat').

2.3 Ontwikkeling, identiteit en vertrouwen

Psychoanalytici gaan ervan uit dat objectrelaties ontstaan vanuit wat men 'psychologisch eigenbelang' zou kunnen noemen. Men ontwikkelt een ideaal-zelf om vrij te zijn van schuldgevoelens over slechte gedachten en gedragingen ten opzichte van de ouders en men hoeft zo ook niet bang te zijn voor straf of afkeuring. De voor het overleven noodzakelijke op de ander gerichte (centrifugale) krachten, met als gevolg daarvan de kans op uitbuiting, werden in de objectrelatietheorie niet verondersteld. Juist het feit dat het kind hoop moet kunnen behouden en zich moet toevertrouwen aan zijn omgeving, maakt het zo kwetsbaar voor manipulaties.

In een 'positieve' identiteitsontwikkeling zijn de objectrelaties met ouders of 'vervangingsfiguren' ontstaan op basis van vertrouwen. Dat wil zeggen dat ouders op een betrouwbare, dus passende manier rekening houden met de noden en behoeften van het kind aan zorg en aandacht, dat ze ruimte geven aan het eigen gevoelsleven en de eigen gedachten van het kind, dat zijn initiatief en werklust gestimuleerd worden. Bij het kind ontwikkelt zich zo het basaal vertrouwen dat anderen hem zien en geven wat het nodig heeft. Dit resulteert in een zelfbeeld dat in de grond van de zaak goed is en gebaseerd is op zelfvertrouwen, vertrouwen ten opzichte van de ouders en de wereld. Vanuit dit basisvertrouwen dat het resultaat is van adequaat ouderschap, is het kind geneigd tot positieve waardering van zichzelf en anderen. Zulke kinderen zullen uitgroeien tot mensen die in staat zijn om op een passende manier zorg en vertrouwen te geven en te ontvangen op basis van een dialoog. Basisvertrouwen dat in de kindertijd is ontstaan, is onvervangbaar en kan later nauwelijks meer worden hersteld. Omgekeerd is men vanuit een grondhouding van meer wantrouwen ook sterker geneigd tot een negatief zelfbeeld en een negatief beeld van anderen.

Nagy wijst erop dat "alle latere ontwikkelingsstadia vooronderstellen dat fundamenteel vertrouwen al eerder tot ontwikkeling is gekomen.... Een onvoldoende basis voor het omgaan met fundamenteel vertrouwen en wantrouwen leidt tot een onoverzienbare hoeveelheid letsel en onrechtvaardigheid tussen mensen onderling en tussen generaties. Het leidt duidelijk tot relationele stagnatie en tot een ongekende verscheidenheid aan ontwikkelingsstoornissen..." (Nagy & Krasner, 1994: 190).

Als regel treedt er in de identiteitsontwikkeling, na de fase van de archaische splitsing in 'goed' en kwaad', een vermenging en integratie op van 'goede' (liefdevolle, betrouwbare) en minder gunstige (agressieve) objectrelaties. Deze opheffing van de splitsing en het kunnen omgaan met ambivalentie is het belangrijkste verschil tussen een 'normale' en 'pathologische' persoonlijkheidsstructuur. Desondanks is het goed te weten dat volmaakte integratie nooit bereikt wordt. Identiteit

ontwikkelt zich onvermijdelijk met ambivalente eigenschappen en gevoelens. Positieve en negatieve aspecten als goed-kwaad, liefde-vijandschap, enzovoort worden beide ervaren als horend bij het zelf én als eigenschappen van de mensen rondom. Waar sprake is van langdurige verwaarlozing, mishandeling, destructieve parentificatie, enzovoort, wordt integratie van de 'goede' en 'slechte' objectidentificaties een moeilijke zaak.

Waar de persoon te weinig heeft geleerd om de goede en slechte objecten te integreren, ontstaat het mechanisme van de projectieve identificatie.

2.4 Projectieve identificatie en parentificatie

"Projectieve identificatie is het projecteren van afgesplitste delen van de persoonlijkheid op een ander, waarbij de ander in de interactie zodanig wordt beïnvloed dat hij zich steeds meer conform de projectie gaat gedragen. Dit verschijnsel nemen wij ook waar in het parentificatieproces. De invloed van dit ouderlijk afweermechanisme op het kind, dat hieraan niet kan ontsnappen door de loyale verbondenheid, is zeer groot. Het kind conformeert zich steeds meer aan het afgesplitste deel van de ouder. Hierdoor wordt de primitieve afweer van de ouder versterkt. Gevolg is een toenemende onderlinge afhankelijkheid, die de ouder steeds zwaarder belast en de ontwikkeling van het kind steeds eenzijdiger maakt. Wanneer het kind ten slotte op volwassen leeftijd kans ziet de band met de ouder op traumatische wijze te verbreken, draagt het dit complementaire interactiepatroon in zich. Dit patroon zal zich in volgende belangrijke relaties herhalen. Partners kunnen er zich misschien nog aan onttrekken, doch kinderen raken weer op dezelfde wijze verstrikt." (Oppenoorth, 1990: 32)

Zo wordt dan een roulerende rekening in gang gezet. Als het afgesplitste en geprojecteerde deel van de ouder de actieve en zorgende pool is, dan zal het kind deze pool opnemen en voor de ouder gaan zorgen. De ouder wordt daardoor steeds meer afhankelijk van de zorg van het kind en het kind wordt steeds meer aangezet tot zorg dragen. Daardoor zal het kind in dit proces gedwongen worden om zijn eigen nood aan afhankelijkheid en zorg in zichzelf af te splitsen. De kans is groot dat dit deel weer bij de volgende generatie terechtkomt.

Als het afgesplitste en geprojecteerde deel van de ouder de passieve, zorgbehoevende pool is, dan zal het kind die pool opnemen en de ouder de kans geven voor hem te zorgen. Het kind zal in dit proces leren om de eigen nood aan autonomie en zijn mogelijkheden tot zorg dragen af te splitsen, met het gevaar dat dit deel bij anderen en mogelijk ook bij de volgende generatie terechtkomt.

De vorm van de parentificatie van het kind hangt dus af van welk deel de ouder van zichzelf in het kind projecteert, en van het relatiethema waarin de ouder zelf is vastgelopen. Parallel aan het collusiemodel van Jurg Willi (Willi, 1983) kunnen we verschillende thema's beschrijven die zich binnen de ouder-kindrelatie kunnen afspelen. Die grondthema's zijn de thema's van de ontwikkelingsstadia van het kind, zoals ze door de psychoanalyse werden uitgewerkt:

- Het narcistische relatiethema draait om de vraag: in hoeverre moet ik mij wegcijferen in de relatie, en in hoeverre mag ik mijzelf blijven? In hoeverre kunnen wij ons wederzijds afgrenzen en in hoeverre moeten wij met elkaar versmel-

ten? In hoeverre moet de ander zich met mij identificeren, alleen voor mij leven en mijn gevoel van eigenwaarde versterken?

Ouders met narcistische kwetsuren zullen hun kind aanspreken om hun gevoel van eigenwaarde te versterken, en zich weg te cijferen om te zijn en te betekenen wat de gekwetste ouder nodig heeft. Dit werken we verder uit in “De zon-debok” en “Het perfecte kind”.

- Het orale relatiethema draait om de vraag: in hoeverre moeten wij ons koesteren, ons verzorgend en helpend om elkaar bekommeren? In hoeverre kan ik er aanspraak op maken dat de ander mij als een moeder met zorgen omringt, zonder daarvoor van mij eenzelfde tegenprestatie te verlangen (de regressieve pool)? In hoeverre moet ik mij tot redder en helper van de ander maken en een onuitputtelijk gevende moeder zijn (de progressieve pool)? Ouders met orale kwetsuren zullen hun kind aanspreken om zich door hen te laten verzorgen of dezorger te zijn. Dit werken we verder uit in “Het zorgende kind” en “Het kind dat kind moet blijven”.
- Het relatiethema van de autonomiefase: in hoeverre kan ik de autonome leider zijn aan wie de ander zich passief heeft te onderwerpen (progressieve pool) en in hoeverre mag ik passief afhankelijk van de ander worden zonder bang te moeten zijn door hem te worden misbruikt (regressieve pool)? Ouders met kwetsuren in verband met autonomie zullen hun kinderen onbewust aanspreken om zich totaal aan de ouderlijke macht te onderwerpen (het kind in de regressieve pool: het verlegen, sociaal zwakke, gepeste kind) of om juist de ouder leiding te geven en uiteindelijk te overheersen (het kind in de progressieve pool: de rebel, het niet te disciplineren kind). Deze vorm van parentificatie werken we hier nu niet verder uit.
- Het fallisch-oedipale relatiethema: in hoeverre moet ik als vrouw van de ontwikkeling van ‘mannelijke’ eigenschappen afzien ten gunste van mijn partner en passief en zwak op hem steunen? Ben ik als man verplicht mij te allen tijde mannelijk-sterk voor te doen, of mag ik ook af en toe aan passieve strevingen toegeven? Waar ouders rond dit thema gekwetst en dus gefixeerd zijn, zullen ze hun kinderen aanspreken in verband met seksuele identiteit. Vermits ik als vader zo onzeker ben over mijn mannelijkheid, heb ik het nodig dat mijn zoon extra stoer en sterk is en mijn dochter extra vrouwelijk passief en afhankelijk. Ook de moeder kan vanuit haar eenzijdige ‘vrouwelijke identificatie’ haar dochters aanspreken op passief-feminien gedrag en haar zonen op machogedrag. Ook deze vorm van parentificatie werken we hier niet verder uit.

De ouder heeft evenals het kind de psychologische behoefte dat de reële ander (i.c. het kind) beantwoordt aan het beeld van de ‘innerlijke relationele partner’. Vanuit de asymmetrie van de ouder-kindrelatie heeft de ouder echter de verantwoordelijkheid voor passende zorg en voor de billijkheid van de relatie. Als het kind desondanks onbewust als ‘dankbaar doelwit’ voor projectieve identificaties wordt misbruikt, is dit dan ook uitsluitend op rekening van de ouderlijke verantwoordelijkheid te schrijven.

Ieder mens staat voor de opgave los te komen van de geïntrojecteerde innerlijke objecten en deze via een dialoog met de reële ander (subject) te toetsen en bij te

stellen. Dit is een zeer belangrijk proces in de relatie tussen ouders en kind. De vlucht in de veilige wereld van de innerlijke relaties is als het voeren van een innerlijke monoloog. De ouder verhoudt zich dan tot het kind in een 'Ik-Het'-relatie, en dit leidt onvermijdelijk tot parentificatie. Deze moet kunnen plaatsmaken voor een ontmoeting in een 'Ik-Gij'-dialoog.

"De dialoog wordt in toenemende mate betrouwbaar wanneer iedere partner er toe kan komen de ander te zien als iemand die zorg geeft (zelfvalidatie) en als iemand die eenzijdig neemt (zelfafbakening). Wanneer waarnemingen verschuiven, kunnen mensen beginnen zich minder excessief op hun innerlijke relaties te verlaten. Zij zullen tegelijkertijd in staat zijn relaties steeds minder uit te buiten en zich steeds minder te verlaten op machtsmanipulaties." (Nagy & Krasner, 1994: 269)

"Uitbuiting wijkt meestal voor billijkheid wanneer de partners het risico durven nemen hun eigen behoeften en aanspraken duidelijk te maken." (Nagy & Krasner, 1994: 197)

3. De progressieve en regressieve pool in de zorgrelatie tussen ouder en kind

Oppenoorth (1990: 32) spreekt van actieve (het zorgende kind) en passieve parentificatie (het kind dat kind moet blijven).

"Wij menen globaal twee vormen van hulpouderschap te kunnen onderscheiden. Bij de ene maakt het geparentificeerde kind een geforceerde ontwikkeling naar zelfstandigheid door om te kunnen voldoen aan de behoeften van de ouders. Het kind vervult taken ver boven zijn leeftijdsniveau, meestal in de verzorgende sfeer, ten opzichte van siblings en/of ouders. Dit gaat ten koste van de eigen ontwikkelingstaken, zoals contact met leeftijdgenoten en emotionele ontwikkeling."

Dit noemen wij de parentificatie van het zorgende kind.

"Bij de tweede vorm maakt het kind onder invloed van de ouderlijke behoefte om voor het kind te blijven zorgen een vertraagde ontwikkeling door en blijft extreem afhankelijk. (...) Vaak is er bij deze kinderen ook sprake van een organische handicap of ziekte."

Dit noemen wij de parentificatie van het kind dat kind moet blijven.

"Of het kind actief of passief geparentificeerd raakt, is afhankelijk van een aantal factoren, waaronder constitutionele factoren, plaats in de kinderrij, en of de ouder ook actief of passief geparentificeerd is." (Oppenoorth, 1994: 100)

3.1 Het zorgende kind

3.1.1 Welke noden van de ouders worden door het kind aangevoeld en ingevuld?

De parentificatie van het zorgende kind wordt in de hulpverlening het gemakkelijkst herkend en gesignaleerd. Zorgende kinderen nemen huishoudelijke taken op,

zorgen voor broers en zussen, verlenen emotionele steun en troost aan de ouders, en zijn vaak de eerste en enige gesprekspartner en toeverlaat van die ouders. Dikwijls is de ouder overbelast of uitgeput, wat ook met de intergenerationele balans van die ouder te maken heeft. Het zijn vaak de 'engelen' in het gezin en op school: lief, meegaand en behulpzaam. Ze hebben reeds zeer vroeg een gevoeligheid ontwikkeld om zich in te leven in hun ouders en trachten te voldoen aan hun behoeften. Impliciet voelen ze de pijn van niet-verwerkte thema's vanuit het verleden bij de ouders aan en zullen ze trachten deze pijn te herstellen of te verzachten. De ouders hebben dikwijls een groot tekort aan ouderlijke zorg gehad en zijn overbelast en weinig beschikbaar voor hun kinderen. Het zorgende kind zal dit tekort proberen in te vullen door een ouder te zijn voor broers en zusjes én voor de ouder zelf.

3.1.2 Gevolgen voor de ontwikkeling

Het zorgende kind heeft weinig contact met leeftijdgenootjes, want er is altijd thuis nog iets te doen. Het is liefst in gezelschap van oudere kinderen of volwassenen. Het gebruikt altijd zijn 'gezond verstand' en is omwille van zijn sterk ontwikkelde 'voelsprietten' erg georiënteerd op de noden van anderen. Speelsheid, spontaniteit, uitbundigheid en zich onbezorgd als kind uitleven, is wat het kind inlevert. Het voelt zich (te) sterk en vindt dat het niet zwak mag zijn.

Het zet zichzelf onder druk: "Nooit mag iemand denken dat ik soms niet voor de ander(en) kan zorgen." Het heeft het moeilijk om de eigen behoeften, wensen en betekenissen te onderkennen en ze in dialoog te brengen. Het is voortdurend bezig met geven en kan moeilijk hulp of aandacht ontvangen zonder het gevoel te hebben dat de ander daarbij tekortgedaan wordt of té veel geeft.

De zorg die deze kinderen aan hun ouders geven, resulteert zelden in een zich beter voelen van de ouder. Het kind gaat zich dan vaak schuldig en incompetent voelen, want het krijgt niet voor elkaar wat het wil, met gevoelens van minderwaardigheid en een negatief zelfbeeld tot gevolg. Er ontstaat dan een patroon van grenzeloos zorgen voor anderen. We kennen allemaal de vrouwen (want meisjes zijn gemiddeld gezien gevoeliger voor deze vorm van parentificatie) die oeverloos zorgen voor anderen en zelf geen zorg kunnen ontvangen.

"Deze mensen geven te veel, niet vanuit een wens om dat te doen, maar vanuit een onvermogen om het te weigeren. Ondanks het feit dat ze zeer veel voor anderen hebben gedaan, en ondanks het feit dat ze daardoor een grote mate van verdiensten hebben verworven, voelen ze zich niet gerechtigd om te ontvangen."
(Goldenthal, 1996: 110, eigen vertaling)

Uitputting en mogelijk depressieve klachten kunnen een negatieve spiraal doen ontstaan. Door steeds de zorg op te nemen voor anderen, ontstaat in hun sociaal netwerk dikwijls een patroon van relaties waarin anderen daadwerkelijk op hen parasiteren. Als zulke ervaringen zich opstapelen, ontstaat ook een negatief beeld van de 'andere', 'de wereld': "Iedereen is egoïstisch en wil van mij profiteren." Wat deze cliënten moeilijk kunnen zien, is hoe ze de andere in de schuld zetten door zelf altijd zorg te geven en de ander niet toe te laten terug te geven. Zorg opnemen voor anderen impliceert een controle over de relatie. Deze controle onder ogen zien en loslaten is een moeilijk en angstig proces. Ze hebben ook het vertrou-

wen verloren dat er ook maar ergens op de wereld iemand zou kunnen zijn die hen iets zou willen en kunnen geven.

“Ze hebben het gevoel: “Ik heb voor iedereen gezorgd. Ik heb er genoeg van en ik ben razend en ik ga nu eindelijk eens aan mezelf denken.” Het is alsof ze moeten verwijzen naar hun te veel geven als een teken dat anderen van hen hebben geprofiteerd en ze hun aanspraken om iets terug te vragen moeten rechtvaardigen door te benadrukken hoe ze gekwetst en uitgebuit zijn in het verleden.” (Goldenthal, 1996: 30)

Deze parentificatie resulteert vaak in een groot empathisch vermogen dat samenvalt met een gebrek aan voeling met eigen behoeften en noden. De balans van wat rechtvaardig is voor zichzelf en de ander, is bij deze cliënten verstoord ten gunste (ogenschijnlijk) van de ander. Ze hebben vaak geen flauw idee van wat ze zelf willen of nodig hebben.

Leen, een dertigjarige vrouw, is via de huisarts doorverwezen met depressieve klachten. De voorgeschiedenis maakt duidelijk dat Leen in ernstige mate geparentificeerd werd. Als oudste dochter van vijf kinderen werd ze op twaalfjarige leeftijd belast met de zorg voor haar moeder, die aan multiple sclerose leed. Vader, die de ziekte van zijn vrouw niet kon verwerken, stortte zich volledig op zijn werk en ging meer en meer drinken. Geleidelijk aan nam hij steeds meer afstand van het gezin. Moeder sprak geregeld met Leen over hoezeer ze zich in de steek gelaten voelde door haar echtgenoot. Leen trachtte vader te overhalen hulp te zoeken voor het alcoholprobleem, echter zonder resultaat. Als puber groeit Leen zeer geïsoleerd op. Ze heeft weinig contact met leeftijdgenoten, omdat ze volledig opgeslokt wordt door de zorg voor het gezin.

Op achttienjarige leeftijd gaat Leen verpleegkunde studeren. Tijdens haar stage psychiatrie wordt ze verliefd op Theo, een patiënt opgenomen voor ontwenning van alcohol. Na haar opleiding huwen ze en Leen gaat werken op de afdeling neurologie, waar ze zich ook buiten haar diensturen inzet voor de zelfhulpgroep van multiple sclerose patiënten. Theo is werkloos en gaat weer drinken. Leen blijft in hem investeren en alles verdragen, want zij is ervan overtuigd dat zij de enige is die Theo kan helpen om de drank op te geven. Samen bewonen ze een kleine flat op loopafstand van haar ouderlijk huis. Dagelijks gaat Leen langs bij haar moeder, die inmiddels steeds meer verzorging nodig heeft. Hulp van thuisverpleging weigert Leen, daar ze vindt dat de zorg voor moeder haar taak is.

3.1.3 Implicaties voor de hulpverlening

Ook hierover geeft Oppenoorth een aantal duidelijke en belangrijke aanbevelingen.

“Essentieel bij behandeling van actief geparentificeerde volwassenen is dat de eerste stap van de behandeling bestaat uit een invoegen in het bestaande patroon van overbelasting. Het behandelkader moet voorzien in een forse draaglast, die bij voorkeur een herstructurerend effect heeft in het gezin. De krachten die bij in hun jeugd actief geparentificeerde volwassenen aanwezig zijn, kunnen zo direct al therapeutisch worden benut. Wanneer echter wordt begonnen met de ontlasting waar deze mensen feitelijk, gezien hun symptomatologie, om vragen, mobiliseert dit hun kracht in negatieve zin. Het schuldevenwicht wordt verstoord en de symptomen verergeren of de behandeling raakt anderszins geblokkeerd. Een psychody-

namische verklaring hiervoor is dat agressieve impulsen en passieve behoeften worden afgeweerd door middel van reactieformatie en identificatie met het verzorgde object. Het doorbreken van de afweer door draaglastvermindering heeft angst en andere symptomen tot gevolg. Het intact laten van die afweer voorkomt dit." (Oppenoorth, 1994: 106)

De klemtoon in de hulpverlening zal met deze cliënten liggen op het alsnog verwerven van erkenning voor de zorg die ze gaven aan hun ouders. Het zoeken naar hulpbronnen in de familiale context kan nodig zijn om deze erkenning van de ouders te krijgen.

"Als deze erkenning van de ouders is gekregen, vindt ontschuldiging plaats en daalt het angstniveau. Hierdoor wordt de afweer minder rigide en kunnen agressie en passieve behoeften toegelaten worden." (Oppenoorth, 1994: 106)

Oppenoorth waarschuwt daarbij dat het streven naar intergenerationele erkenning misschien wel de weg van de meeste weerstand is, maar uiteindelijk de meest economische en efficiënte behandelvorm blijkt te zijn. Het vraagt wel dat de behandelaar zich zeer actief en krachtadig opstelt en niet schroomt om zelf contact op te nemen met de ouders om hen als hulpbron in te schakelen bij de behandeling van hun (volwassen) kind.

Wij nemen uit dit behandelingsplan van Oppenoorth zeker twee dingen over:

- het in eerste instantie meegaan in het patroon van verzorging en de cliënt geleidelijk aan helpen om zijn zorg naar anderen te structureren en af te bakenen;
- het belang van erkenning van de eigen ouders, en waar dit niet mogelijk is van andere betrokkenen in de context (broers en zussen). Ook erkenning van de hulpverlener voor wat hij nu aan inzet naar anderen bij deze cliënt ziet, is daarbij dikwijls een noodzakelijke tussenstap.

Een derde fase in de behandeling is om de ontvangende, passieve kant van de balans te gaan ontwikkelen. Om binnen de balans van geven en ontvangen te komen tot 'passend geven', is het nodig dat de cliënt komt tot 'het recht om te mogen ontvangen' en dat zijn vertrouwen in anderen zich herstelt, zodat afhankelijkheid van anderen toegelaten kan worden. De cliënt ervaart dit 'passend geven' als een complex proces, daar voor hem geven vaak 'steeds meer geven' betekende en het gevoel nooit genoeg gegeven te hebben. Het recht van de anderen in de context van de cliënt om te kunnen en mogen teruggeven zal dan ook expliciet aan de orde komen in de hulpverlening, zodat meer duidelijkheid komt in wat goed is voor de cliënt én voor de anderen.

In dit leren ontvangen kunnen we twee fasen onderscheiden. Eerst is er het leren 'passief ontvangen': daaronder verstaan we een 'zich openstellen' voor zorg van anderen. Dit impliceert dat de controle over de relatie moet worden opgegeven en dat de cliënt aangemoedigd en ondersteund wordt om zich kwetsbaar op te stellen, zodat anderen hem iets kunnen geven. De hulpverleningsrelatie is hier een oefenterrein bij uitstek, daar deze cliënten vaak meer zorg dragen voor de behoeften van de hulpverlener dan dat ze opkomen voor hun eigen noden. De cliënt in contact brengen met de eigen behoeften en noden behoort ook tot deze fase.

De erkenning die de hulpverlener geeft voor de zorg die de cliënt opneemt in zijn context, wordt vaak door de cliënt geminimaliseerd of zelfs niet gehoord.

Soms maakt ze de cliënt ook achterdochtig: "Als mensen mij iets geven, kan dat alleen maar omdat ze van mij iets nodig hebben." Ook dit heeft te maken met niet kunnen ontvangen. De cliënt snakt naar erkenning en kan ze toch niet ontvangen. Zich bewust worden van dit dilemma kan helpen om dit patroon geleidelijk aan te versoepelen.

Daarna moet ook aandacht besteed worden aan het 'actief zorg/hulp vragen'. De angst om hierin te worden afgewezen is groot. Vandaar dat sommige cliënten dan niet gaan vragen, maar eisen in een poging om de macht en de controle over de relatie te behouden. Dit eisen van zorg leidt tot macht maar geeft geen erkenning.

Gelijktijdig met het terug in een dynamisch evenwicht brengen van de balansen van geven en ontvangen, is het belangrijk aandacht te besteden aan het zelfbeeld van de cliënt en aan zijn wereldbeeld. Mag de cliënt ontvangen? Wat is hij nog waard als hij niet zorgt voor anderen? Hoe kijkt hij naar de anderen? Kan hij de andere, die ook in hem wil investeren, als betrouwbaar ervaren?

3.2 Het kind dat kind moet blijven

3.2.1 Welke noden van de ouders worden door het kind ingevuld?

Dikwijls gaat het hier over de jongste kinderen of het jongste kind in het gezin. Centraal staat het conflict tussen enerzijds de behoefte aan individuele autonomie en anderzijds het afhankelijk moeten blijven uit loyaliteit aan de zorgbehoefte van de ouders (Nagy & Krasner, 1994). Deze zorgbehoefte van de ouder wordt vaak sterker als de kinderen het ouderlijk huis gaan verlaten en het partnerschap weer meer op de voorgrond dreigt te komen. Als deze jongeren aanvoelen dat hun ouders deze overgang moeilijk kunnen maken, zullen ze zorg dragen door niet volwassen te worden. De ouders zullen verplicht worden om ouder te blijven voor de 'kleine kinderen' en vermijden zo een vernieuwde dynamiek in de balans van geven en nemen van het partnerschap. Verwenning en overprotectie liggen hier dan voor de hand. De ouders zien dit jongste kind dikwijls als een laatste kans om als nog een verwachting naar hun kinderen vervuld te zien, waar de oudere kinderen niet aan voldaan hebben.

Nagy beschrijft dit subtiel 'klein houden' als één van de ergste vormen van parentificatie.

"Bezitterige, overbeschermende attitudes van de ouders kunnen leiden tot een verstoorde persoonlijkheidsontwikkeling van het kind. Het kind blijft wellicht permanent beschikbaar voor de ouders. Als een kind er niet in slaagt te groeien, kan men spreken van de ergste vorm van parentificatie." (Nagy & Krasner, 1994: 151)

Het fenomeen van jongeren die tot op late leeftijd blijven inwonen bij de ouders wordt vaak eenzijdig gezien als een vorm van gemakzucht en profiteren. De andere kant van de medaille – hoe deze jongeren hierdoor tegemoetkomen aan de zorgbehoefte van hun ouders – wordt vaak onderschat.

3.2.2 Gevolgen voor de ontwikkeling

Deze parentificatie leidt vaak tot het moeilijk opnemen van verantwoordelijkheden en het niet durven aangaan van uitdagingen. Verantwoordelijkheden werden immers steeds door de ouders gedragen. De buitenwereld wordt als 'de gevaarlijke, boze wereld van de volwassenen' ervaren en het eigen gezin als een 'veilig nest, waar je klein mag blijven'.

Het kind is van jongs af aan in een positie geduwd waarin het het overmatig geven van de ouder dankbaar moest ontvangen. Het ontplooit zichzelf met de verwachting en overtuiging dat anderen geven wat het nodig heeft zonder dat het daar ogenschijnlijk zélf iets voor hoeft te doen. Het heeft het vertrouwen door de ouders aardig gevonden te worden op voorwaarde echter dat het zich conformeert aan de verwachtingen van de ouders. Het kind verwerft geen besef van zin en betekenis te hebben als gevend wezen. Het is beschadigd in zijn recht om te geven. Zijn zelfopoffering is niet erkend en zijn echte belangen en noden mogen niet bestaan. Zowel geven als ontvangen is problematisch. Door te ontvangen komt het steeds meer in de schuld te staan terwijl het niet geleerd heeft verantwoordelijke zorg voor zichzelf en anderen op te nemen.

In sociale contacten, waar de wetten van symmetrische verhoudingen en van billijke wederkerigheid gelden, rijst het besef bedrogen uit te komen. Men is met verkeerde verwachtingen de wereld ingegaan. De overtuiging dat anderen ongevraagd 'alles voor mij doen', wordt snel onderuitgehaald door opgelopen ontgoochelingen. Men voelt zich verraden, in zijn eer gekrenkt, tekortgedaan. De destructief gerechtigde aanspraak bestaat erin dat men zich gerechtigd waant op aanspraken van anderen zonder dat men het vermogen tot verwerven van constructief gerechtigde aanspraken leerde ontwikkelen.

Het aangaan van horizontale relaties en vooral van partnerschap verloopt moeilijk, omdat dit in conflict komt met de beschikbaarheid voor de ouders. Er is een permanent loyaliteitsconflict tussen horizontale en verticale relaties.

Volwassen geworden en zichzelf conformerend, worden conflicten, thuis en elders, omzeild. Het kind of de volwassene wordt deloyaal als het zich met anderen verbindt of in bepaalde situaties waarden van de ouders niet overneemt. Het kan keer op keer gedwarsboemd worden in kleine en grote pogingen tot initiatief en separatie en het wordt op de duur gedreven tot een bruuske breuk met het ouderlijk gezin. Bij gebrek aan dialoog kan het vertrouwen niet hersteld worden dat aan geven zin en betekenis ontleend wordt, waardoor men geen andere keuze heeft dan conformeren of breken.

Dit patroon waarin (één of) beide ouders, als kinderen van hun ouders, verstrikt raken, kan zich in de volgende generatie herhalen.

'Het ziekelijke kind' met psychosomatische klachten is een variant op deze passief-afhankelijke parentificatie. Het niet (kunnen) verbaliseren van de innerlijke en relationele leefwereld en in plaats daarvan gebruik maken van lichaamstaal, is vaak een gezinskenmerk. Het kind blijft zo onzichtbaar loyaal aan de omgangsvormen binnen het gezin, maar de kans bestaat dat het een psychosomatische 'carrière' tegemoetgaat. Het ontwikkelt immers niet voldoende het vermogen om op een adequate wijze uitdrukking te geven aan zijn beleving, behoeften en relationele werkelijkheid. Een soort 'schijndialoog' staat een echte dialoog in de weg.

Ook als het kind als enige in het gezin psychosomatische klachten als buikpijn, moeheid, enzovoort vertoont, is dit een relationele indicator voor de balans van geven en ontvangen binnen het gezin. Het is mogelijk dat het kind het verdriet, de eenzaamheid of de depressie van bijvoorbeeld moeder aanvoelt en haar door middel van lichamelijke klachten zin en betekenis aan het leven helpt te geven. Misschien was suïcide anders wel dichterbij. Het kind stelt op een loyale manier de stagnatie in de intergenerationele balansen aan de orde. Het gevende in deze loyaliteit kan door de ouders niet erkend worden. Daardoor leert het kind ook niet zijn eigen verdiensten zien en kan het er bijgevolg geen aanspraak op maken.

Wanneer in de opvoedingssituatie een grote vorm van 'verwenning' heeft plaatsgevonden, resulteert dit op latere leeftijd in een lage frustratietolerantie. Deze kinderen kregen zelden of nooit een 'neen' op hun vragen en eisen, wat leidt tot een attitude van 'wat ik wil, gebeurt'. Almachtsgevoelens, grenzeloosheid, last met hiërarchie, moeilijk kritiek kunnen verdragen, manipulerend gedrag om toch te krijgen wat men wil,... zijn kenmerken die het gevolg van verwenning kunnen zijn.

Geert, een dertigjarige man, meldt zich aan voor therapie na een relatiebreuk. De laatste vier jaar zijn zes relaties op de klippen gelopen zonder dat Geert een besef heeft van de oorzaken hiervan. Als enige zoon groeit Geert op als het lang verwachte koningskind, nadat moeder drie miskramen heeft gehad. Hij wordt opgevoed in een erg beschermd milieu, waar hij de oogappel is van moeder. Vader is huisarts met een drukke praktijk en weinig tijd voor zijn vrouw en zoon. Nadat Geert met veel moeite zijn middelbare studies heeft beëindigd, gaat hij op aanraden van zijn moeder naar de kunstacademie. Moeder ziet in haar zoon een beloftevolle schilder en beeldhouwer. Na één jaar moet hij zijn studie opgeven en wil hij niet meer naar school. Zijn interesse voor kunst is weggeëbd en heeft plaatsgemaakt voor cynisch discussiëren met vrienden over de 'kapitalistische maatschappij'. Zijn vriendenkring bestaat uit bondgenoten die zich afzetten tegen het maatschappelijke establishment. Hij predikt 'de vrije liefde', wat maakt dat zijn relaties met vrouwen erg kortstondig zijn.

Geert woont in het ouderlijk huis en vindt dat erg gemakkelijk. Er wordt voor hem gezorgd en hij heeft zijn vrijheid. 's Avonds blijft Geert tv kijken met zijn ouders tot deze gaan slapen en dan gaat hij op stap met vrienden. Hij zegt daarover: "Als ik thuis ben, wordt er nog wat gepraat en gelachen. Als ik er niet ben, praten mijn vader en moeder niet met elkaar en is het er een saaie boel." Moeder verzorgt de administratie van Geert en tracht een job voor hem te vinden. Maar het moet dan wel een werk zijn dat past bij zijn kwaliteiten.

3.2.3 Implicaties voor de hulpverlening

Oppenoorth beklemtoont terecht dat deze vorm dikwijls niet als parentificatie wordt onderkend maar verward wordt met reële hulpbehoefte. Bovendien is erkenning geven aan een kind dat in hun behoeften om te zorgen voorziet, voor ouders vaak onmogelijk. Het gaat immers om onbewust geprojecteerde behoeften, die pas in de behandeling bewust kunnen worden. Het patroon van levenslange hulpeloosheid en onverantwoordelijkheid is moeilijker te doorbreken, zeker wanneer ook constitutionele factoren een rol spelen (Oppenoorth, 1994).

In de eerste fase van de begeleiding ligt ook hier de klemtoon op de erkenning van de zorg voor de ouders. Hierin ligt immers ook de kracht en de inzet van het klein gebleven kind. Nadien moet uiteraard gewerkt worden aan leren verantwoordelijkheid nemen voor zijn eigen leven.

De praktijk leert dat dit pas dan mogelijk wordt, als de jongere eraan toe is om het risico te lopen dat zijn ouders in een crisis komen als hij zich meer terugtrekt en dat zal blijken dat zij zich uiteindelijk ook kunnen redden zonder hem. Ook de balans met (oudere) broers en zussen kan ernstig belast zijn, waar de oudere kinderen de zorg voor de ouders vanzelfsprekend overlaten aan de jongste van het gezin. Ook deze balansen zullen herbekeken moeten worden. De grootste valkuil voor hulpverleners is om verantwoordelijkheden op te nemen voor deze cliënten die niet tot hun functie behoren. De cliënt zal immers ook in de hulpverleningsrelatie een sterk appèl doen op de zorgbehoefte van de hulpverlener. Een helder positioneren van de hulpverlener en het stellen van duidelijke grenzen wat het hulpverleningscontract betreft werken dan ook deparentificerend.

4. De progressieve en regressieve pool in de relatie met een narcistisch gekwetste ouder

Bij het zorgende kind en het kind dat kind moet blijven draait alles rond het thema zorg tussen ouder en kind. Zorgen en verzorgd worden zijn de polen waar de ouders in kunnen vastzitten, van waaruit ze hun kind in de complementaire pool zetten.

In de narcistische relatie staat veeleer het thema autonomie en authenticiteit aan de actieve kant tegenover zich wegcijferen en verlengstuk en aanhangsel zijn ter ondersteuning van de ander aan de passieve kant. Waar ouders extreem gekwetst en gekrenkt zijn in hun eigenheid, zullen ze het moeilijk hebben om hun kind zijn eigenheid te gunnen.

Jurg Willi beschrijft in zijn boek *De partnerrelatie* hoe een relatie tussen narcistisch gekwetste mensen eruitziet. Ons inziens geldt dit evengoed voor hoe een narcistisch gekwetste ouder zijn kind parentificeert.

“Omdat hun totale één zijn met het object niet gelukt, laten ze in een objectrelatie alleen die aspecten toe, waarin het object zich volstrekt volgens hun voorstelling en verwachtingen gedraagt. Door idealisering van de persoon in kwestie trachten ze deze illusie te bewaren en reageren woedend als de discrepantie tussen hun ideaalbeeld en de realiteit niet meer kan worden overbrugd en ze gedwongen zijn het gescheiden zijn van de ander door diens anders zijn onder ogen te zien.” (Willi, 1983: 60)

Het kind wordt dus in eerste instantie gezien als een verlengstuk van de ouders, dat met alle verlangens en verwachtingen wordt bezet en sterk geïdealiseerd. Het kind dat deze idealen opneemt, zich totaal inzet en opoffert om ze waar te maken en de ouder dus nooit confronteert met “het gescheiden zijn van de ander door diens anders zijn”, noemen we dan ‘het perfecte kind’. Het kind dat juist zijn anders zijn voortdurend en in extreme mate poneert, helpt daardoor de ouders om de narcistische relatie (het één zijn en wederzijds in elkaar opgaan) tussen hen als partners in

stand te houden, en de verschillen en dus het gescheiden zijn tussen hen niet onder ogen te moeten zien. Dit noemen we dan 'de zondebok'.

Waar het perfecte kind er niet meer in slaagt het ideaalbeeld van de ouder hoog te houden, komt het dikwijls snel in de zondebokpositie terecht. Het valt van de ene pool van het speciale en ideale kind in de andere pool van het slechte, mislukte en daardoor onwaardige kind. De twee parentificatieposities liggen zeer dicht bij elkaar. Dikwijls zien we in een gezin met narcistisch gekwetste ouders een perfect kind en een zondebok, een wit en een zwart schaap, die ook snel kunnen wisselen.

4.1 Het perfecte kind

4.1.1 Welke noden van de ouders worden door het kind ingevuld?

In tegenstelling tot de 'zorgende kinderen' die in de eerste plaats gevoelig zijn voor de behoeften van de ouders, hebben perfecte kinderen vooral een gevoeligheid ontwikkeld voor de verwachtingen of delegaties van de ouders naar hun kinderen. Nagy en Krasner halen Stierlin aan, waar hij het heeft over delegaties:

"De delegatie begint wanneer een kind (vooral een tiener) toestemming krijgt en wordt aangemoedigd zich buiten de ouderlijke invloedssfeer te begeven (...) tot op zekere hoogte! Dan wordt hij als het ware aan een lange lijn gehouden. (...) Hoewel de gedelegeerde erop uitgestuurd is, blijft hij verplichtingen houden aan degene die hem uitgestuurd heeft. Hij blijft aan hem vastzitten op een speciale en selectieve wijze, die een sterke, maar dikwijls zichtbare loyaliteit impliceert." (Nagy & Krasner, 1994: 153)

Perfekte kinderen zorgen voor goede schoolprestaties en maken beroepskeuzes die aansluiten bij de expliciete of impliciete wensen van de ouders. In hun keuze van een partner spelen vaak de verwachtingen van de ouders mee. Ze gedragen zich in de buitenwereld zoals de ouders vinden dat ze zich moeten gedragen.

Ouders zijn vaak trots op deze kinderen, maar zien niet de lasten die ze dragen om te voldoen aan deze verwachtingen. Soms gaan deze verwachtingen ook absoluut voorbij aan de mogelijkheden en beperkingen van dit specifieke kind. De ouders uiten hun waardering naar deze kinderen in eerste instantie voor wat ze doen, presteren en minder voor wie ze 'zijn'.

Perfekte kinderen zorgen ervoor dat hun ouders zichzelf kunnen zien als 'geslaagde ouders'.

"Als ouders hun kinderen geïdealiseerde eigenschappen toeschrijven, leidt dit rechtstreeks tot parentificatie bij de kinderen en vervolgens tot het van hen een zondebok maken, omdat ze er niet in slagen aan de verwachtingen te voldoen. Hoewel er grote gevaren schuilen in deze destructieve idealisering komt ze in families vaak voor en wordt ze vaak gericht op één aangewezen kind." (Nagy & Krasner, 1994: 83)

4.1.2 Gevolgen voor de ontwikkeling

De gevoeligheid van deze kinderen voor de verwachtingen van anderen maakt dat ze gaan trachten daaraan te voldoen. Dit gaat gepaard met ontkenning van de eigen noden en verlangens en een afschermen van de eigen emoties. De verwachtingen van de anderen worden hun eigen verwachtingen naar zichzelf. Als deze verwachtingen hun mogelijkheden te boven gaan, falen ze dus in eerste instantie in hun eigen ogen.

Deze hoge eisen aan zichzelf leiden gemakkelijk tot faalangst. 'Liegen' kan dan een poging zijn om toch nog de verwachtingen van de ouders te trachten in te lossen. Het liegen op zich brengt echter schuldgevoelens met zich mee, ongeacht of het ontdekt wordt of niet.

Het perfectionistische streven leidt bij deze kinderen dikwijls tot de ontwikkeling van een sterke discipline en groot maatschappelijk succes. Naast het maatschappelijk succes wordt hun persoonlijk leven vaak gekenmerkt door een gebrek aan intimiteit, afgeschermd emoties en een gevoel van eenzaamheid. Hun zich voortdurend aanpassen aan anderen gaat ten koste van hun eigenheid. Ze leven 'in de ogen van de ander', en kijken voortdurend en zeer oordelend vanuit die ogen van de ander naar zichzelf. Dit leidt dan tot stress en psychosomatische klachten.

Willy, een man van negenentwintig jaar, komt in therapie omwille van angstgevoelens en hyperventilatie. Hij is de oudste zoon van een gezin met drie kinderen, dat hij omschrijft als een normaal, goed functionerend gezin. Zijn vader, die zelf uit een arbeidersmilieu komt, heeft rechten gestudeerd en heeft een eigen advocatenkantoor. Moeder, die zeer kunstzinnig is, is erg trots wanneer Willy op negenjarige leeftijd muziek gaat studeren in zijn vrije tijd. Vanaf dan bezoeken moeder en zoon geregeld concerten. Na zijn middelbare studies gaat Willy rechten studeren en behaalt met grote onderscheiding zijn diploma. Hij is de trots van de familie. Bij één van de concerten die hij met moeder bezoekt, ontmoet hij een muzikante uit het orkest waarmee hij enkele maanden later in het huwelijk treedt. Momenteel werkt Willy in het advocatenkantoor van zijn vader en wordt hij gezien als de opvolger.

De angstklachten begonnen vijf maanden geleden toen Willy een buitenechtelijke relatie begon met een vrouw uit de sportclub. Hij ervaart deze relatie als stormachtig en passioneel en weet niet wat hem overkomt. Schuldgevoelens ten opzichte van zijn vrouw spelen hem parten. Zijn angst omschrijft hij als "de schrik om ontmaskerd te worden". Dit geldt niet enkel voor de buitenechtelijke relatie, maar ook voor zijn werk als jurist. "Iedereen overschat me. Ik krijg de moeilijkste rechtszaken toegeschoven en iedereen is ervan overtuigd dat ik dat aankan. Ooit zal ik door de mand vallen en zal ik mijn ontslag moeten nemen." Willy dagdroomt geregeld van emigreren om een nieuw leven te beginnen. Deze fantasieën beangstigen hem daar ze obsessie vormen aannemen.

4.1.3 Implicaties voor de hulpverlening

Het hoofddoel van de hulpverlening bij deze cliënten is het verwerven van zelfbepaling. Het begin verloopt vaak moeizaam daar deze cliënten hoge eisen stellen aan zichzelf, maar ook aan de hulpverlener. Ze zijn vaak vlottig en verbaal sterk, maar achter dit vlotte gedrag schuilt een neiging tot depressie die angstig wordt af-

geschermd. Hulp vragen betekent erkennen van de eigen beperktheid en onmacht. Ze moeten dus eerst overspannen geraken of zelfs totaal opgebrand zijn voor ze die hulp gaan vragen.

Een duidelijke hulpvraag stellen kan gezien worden als een eerste stap in het loslaten van het perfectionistische zelfbeeld. Realistische doelstellingen formuleren vanuit deze hulpvraag is een uitdaging, daar deze cliënten vaak een snelle afhandeling van het probleem voor ogen hebben. De hulpverlener dient waakzaam te blijven dat de cliënt zich niet gaat aanpassen aan zijn verwachtingen en dat zo de parentificatie zich herhaalt. De focus dient in eerste instantie gericht te zijn op de noden en de behoeften van de cliënt en op het exploreren van de emotionele aspecten hiervan.

Binnen de intergenerationele context kan gezocht worden naar manieren waarop de cliënt het risico kan gaan nemen om zich in zijn reële behoeften en mogelijkheden aan zijn ouders, broers en zussen te tonen, in plaats van met het 'imago' dat hij moet instandhouden.

4.2 De zondebok

4.2.1 Welke noden van de ouders worden door het kind ingevuld?

Volgens Ivan Boszormenyi-Nagy is het zondebokproces een vorm van parentificatie.

"De zondebok wordt op oneerlijke wijze gedwongen om verantwoordelijkheid op zich te nemen voor de lasten of de vergrijpen van een ander." (Nagy & Krasner, 1994: 99)

Een zondebok ontstaat binnen een gezin waar grote spanningen heersen, meestal tussen de ouders. Angst dat één van de ouders het gezin zou verlaten, leidt tot een escalatie van spanning in het gezin. Het kind zorgt ervoor dat deze toenemende spanning via hem wordt afgeleid, zodat hij er nog enige controle over heeft.

Van der Pas (1992: 90) onderscheidt een combinatie van een viertal factoren die het ontstaan van het zondebokproces beïnvloeden:

- hardnekkige afleidingsmanoeuvres naar één kind;
- bijna dwangmatig volhouden dat er geen ouderlijke conflicten zijn;
- verwijten van beide ouders aan het adres van eerdergenoemd kind;
- meedoen van het kind aan dit patroon.

De 'zorg' van de zondebok voor het gezin houdt in dat het kind de schuld van de spanningen op zich neemt. Het offert zichzelf op en wordt geofferd ten voordele van het gezin.

Voor ouders is dit gedrag van het kind moeilijk als zorg te herkennen, omdat het in eerste instantie als 'lastig' wordt ervaren. Hierdoor is het gevaar voor destructieve parentificatie groot. De zondebok helpt het gezin en krijgt bovendien nog de schuld. Erkenning voor dit helpen van het gezin blijft dan ook meestal achterwege. De zondebok vermijdt dat de ouders de spanningen tussen hen onder

ogen moeten zien en zorgt er zo voor dat zij kunnen doen alsof er geen moeilijkheden zijn binnen de relatie. De ouders benoemen bovendien vaak het gedrag van het kind als de 'oorzaak' van de echtelijke moeilijkheden.

"Iemand kan zijn eigen neigingen aanpassen om aan de behoefte van zijn partner aan een 'slechte' tegenspeler te voldoen." (Nagy & Krasner, 1994: 42). De ouder kan het kind, uiteraard onbewust, zodanig kneden en uitbuiten dat het "een replica" wordt van het eigen 'slechte' innerlijk ouderobject. Wraakgevoelens die voor de ouder zelf een verborgen bestaan leiden en verbonden zijn met zijn destructief gerechtigde aanspraken, vinden nu een uitweg via het kind. Het kind krijgt 'alle zonden van Israël' in de schoenen geschoven zonder dat hij zich hiervoor kan vrijpleiten. De 'zondebok' is het kind dat zich, in tegenstelling tot het 'zwart schaap', verzet tegen onrechtmatige uitlatingen, bejegeningen en verwachtingen. Hij rebelleert en 'weigert' zich te laten parentificeren, maar slaagt er evenmin in zijn emotionele behoeften en ethische aanspraken te doen gelden. Hoe meer het dit toch probeert, hoe minder gerechtigd het zich voelt.

Zowel de 'zondebok' als het 'zwart schaap' wordt in het gezin geofferd om er toe bij te dragen dat het gezin niet uit elkaar valt. Echtelijke conflicten en andere frustraties kunnen gekanaliseerd worden.

Wanneer de spanning binnen het gezin escaleert, is de zondebok vaak diegene die uit het gezin wordt gestoten. We komen ze dan ook veelvuldig tegen in de internaten van de jeugdzorg. Zulke plaatsingen leiden niet zelden tot nog meer schuldgevoelens tegenover de ouders, wat dan weer tot ernstig destructief gedrag kan leiden in de instelling. Dit kan dan gezien worden als een manier om hun ouders op te waarderen: "Hoe meer ik bewijs dat de instelling en de hulpverleners hier het niet beter kunnen en dus incompetent zijn om mij te begeleiden, hoe beter mijn ouders worden in hun opvoedingstaak."

4.2.2 Gevolgen voor de ontwikkeling

De permanente schuldinductie die de zondebok ondergaat, leidt tot een gekwetst zelfbeeld, minderwaardigheidsgevoelens en wantrouwen tegenover anderen ("Ik heb het toch altijd gedaan.")). Binnen het gezin heeft de zondebok een 'outsider' positie, wat zich vaak later in zijn levensgeschiedenis herhaalt. Erbij horen, samenwerken in een groep of een team blijven dikwijls moeilijke thema's in hun leven. Ze gaan zich, vanuit hun grote angst voor afwijzing, zodanig tot anderen verhouden dat zij steeds meer het doelwit worden van bijvoorbeeld pesterijen. Ook in vriendschapsrelaties en in partnerschap komt het ongeloof dat men het waard is om 'bemind te worden' geregeld op de voorgrond.

Het gevoel van het zwarte schaap wordt gekenmerkt door machteloosheid, zinloosheid en nutteloosheid. Cognities krijgen de vorm van: "Ik ben niet de moeite waard. Niemand vindt mij aardig." Hij gaat zich meer en meer terugtrekken uit sociale situaties. Hij ervaart steeds minder het recht om nog te ontvangen.

De cognities van de 'zondebok' gaan eerder in de richting van: "Ik heb niemand nodig, ik zorg wel voor mijzelf." In sociaal opzicht komt de 'zondebok' eerder over-assertief over. Toch is er geen dialoog. Hij beschikt wel over gedragsvormen die deel uitmaken van wederkerige hechte relaties, zoals empathisch kunnen

zijn, actief zorg dragen of een leidende rol opnemen. Maar toch kan hij zich niet echt verbinden ten gevolge van zijn wantrouwen. We kunnen spreken van een pseudo-verbondenheid. Hij wil wel rekening houden met de opvattingen, wensen en belangen van de ander maar op verschillende vlakken doet hij vaak dan toch eenzijdige aanspraken, omdat hij veelal op actieve wijze veel geeft maar moeilijk kan ontvangen.

Zondebokken krijgen zelden erkenning voor wat ze investeren in het gezin. Ja-loezie naar broers en zussen die wel erkenning krijgen (vooral de perfecte en zorgende kinderen), kan het destructief recht en het gekwetste zelfbeeld nog versterken bij deze jongeren. De ontwikkeling van allerlei persoonlijkheidsstoornissen is dan ook nooit veraf.

Bert, een jongeman van zesentwintig jaar, wordt door de bedrijfsarts doorverwezen voor hulpverlening wegens asociaal gedrag. Oplopende conflicten met zijn rechtstreekse chef en het aanzetten tot verzet van zijn collega's hebben reeds tot verschillende vermaningen geleid en nu wordt hij met ontslag bedreigd.

Bert is de oudste uit een gezin van vier. De relatie tussen zijn ouders beschrijft hij als erg gespannen. Tijdens zijn puberteit liepen de spanningen in het gezin geregeld op en mondden vaak uit in fysiek geweld tussen vader en moeder. Bert kwam dan steeds tussenbeide en nam het vooral op voor moeder. Moeder verwijt Bert dat vader helemaal zijn zelfbeheersing verliest, omdat Bert altijd met hem in de strijd gaat. Ook zijn drie jongere zussen manen Bert aan tot kalmte als er conflicten zijn tussen de ouders.

Op zeventienjarige leeftijd verlaat Bert het gezin na de zoveelste ruzie met vader. Hij wil niet dat de anderen nog langer last van hem hebben. Hij neemt zijn intrek in een leefgemeenschap. Na vier maanden komt het tot een conflict en een vechtpartij met één van de medebewoners.

De groep beslist samen dat Bert niet in de leefgemeenschap kan blijven wonen. Bert voelt zich verraden door zijn medebewoners en zint op wraak.

De huidige conflicten op zijn werk zetten Bert aan het denken: "Wat maakt dat ik bij ruzies steeds de 'loser' ben, terwijl ik zo graag de 'winner' wil zijn?"

4.2.3 Implicaties voor de hulpverlening

Het hoofdthema in de hulpverlening aan zondebokken is het zichtbaar maken van de investering van het kind. Daardoor kan zijn vertrouwen in zichzelf en anderen vergroten, en kan hij zelf betrouwbaarder worden voor anderen.

Erkenning geven voor het onrecht dat de zondebok is aangedaan, en gelijktijdig het besef vergroten hoe hij anderen ook weer onrecht aandoet, zijn belangrijke aandachtspunten.

Erkenning voor het 'geven' van de zondebok in het eigen gezin van herkomst is vaak een moeilijke weg, daar deze cliënten ook zelf hun gedrag niet zo gemakkelijk kunnen erkennen als zorg voor het gezin, en het al helemaal moeilijk is om dit voor anderen zichtbaar te maken.

5. Besluit

De aanmeldingsklachten van cliënten kunnen steeds geplaatst worden in een relationeel ethische context. Verstoorde balansen van geven en ontvangen van de cliënt met zijn context verwijzen naar de parentificatie in hun gezin van herkomst. Het steeds herhalen van deze patronen uit het verleden doet de relationele balansen stagneren. Het is dus nodig om reeds vroeg in het therapeutisch proces een zorgvuldige bevraging naar het parentificatiepatroon te doen, om alzo de huidige klachten in dit kader te kunnen plaatsen. Hoe genuanceerder ingegaan wordt op de wijze waarop deze cliënten als kinderen zorg voor hun ouders opnamen, hoe meer ze in staat zullen zijn hun patronen in hun huidige context te wijzigen naar een 'passend geven en ontvangen'.

Literatuur

- DE WIT, J., & VAN DER VEER, G. (1978). *Psychologie van de adolescentie*. Nijkerk: Callenbach.
- GOLDENTHAL, P. (1996). *Doing contextual therapy. An integrated model for working with individuals, couples and families*. New York/London: Norton.
- HENDRICKX, J. (1984). Hulpouderactiviteiten van kinderen. In F. BOECKHORST e.a., *Handboek voor Gezinstherapie*, afl. 2. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- NAGY, I.B., & KRASNER, B. (1994). *Tussen geven en nemen*. Haarlem: De Toorts.
- OPPENORTH, W.H. (1990). Twee vormen van dysfunctioneel ouderschap: een intergenerationele ontleding. *Systeemtherapie*, jg. 2, 27-34.
- OPPENORTH, W.H. (1994). Intergenerationele erkenning als behandeling bij extreme parentificatie. *Systeemtherapie*, jg. 6, 99-107.
- OUDSHOORN, D.N. (1985). *Kinder- en adolescentenpsychiatrie: een pragmatisch leerboek*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- VAN DER PAS, A. (1992). De zondebok: kind van de rekening? In A. VAN DER PAS, *Visies op gezinsbehandeling* (pp. 88-97). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- VAN DER PAS, A., & DE RUITER, E. (1992). Parentificatie: wie brengt wie groot? In A. VAN DER PAS, *Visies op gezinsbehandeling* (pp. 97-103). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- WILLI, J. (1983). *De partnerrelatie: ontstaan, ontwarren en verhelderen van conflicten*. Rotterdam: Donker.

Toelichting bij de contextuele begrippen

In deze lijst worden de begrippen uit de contextuele benadering kort omschreven, voor een verdere uitdieping van deze begrippen verwijzen wij naar de literatuur.

Actie

Met actie wordt in de contextuele benadering niet bedoeld dat er veel moet gebeuren in de zittingen of daarbuiten in de vorm van allerlei gedragsopdrachten. Onder actie wordt eerder verstaan dat de cliënt aan het werk gaat om de verschillende balansen van geven en nemen met behulp van de therapeut in beweging te zetten, door zijn geven aan en nemen van mensen onder ogen te zien en in werking te zetten, daar waar dit geblokkeerd is geraakt.

Balans van geven en nemen

Tussen mensen is er altijd een balans waarop de wederzijdse verplichtingen en verdiensten gewogen worden. Bij een billijke afweging van de belangen van beide partijen is deze balans min of meer in evenwicht. In verticale relaties reikt deze balans zelfs over de grenzen van het leven zelf. Is deze balans langdurig uit evenwicht, dan is er sprake van exploitatie van de één door de ander.

Belangen

Ieder mens heeft belangen en wenst dat een ander rekening houdt met deze belangen, dat deze belangen er bij de ander toe doen. Wordt er, al of niet bewust, geen rekening gehouden met deze belangen, dan is er sprake van onrechtvaardigheid. Als wederzijdse belangen langdurig behartigd worden, dan is er sprake van betrouwbaarheid. Ook doen er zich in het leven onvermijdelijk belangentegenstellingen voor. Dat is eigen aan het menselijke bestaan. Er dient dan een afweging plaats te vinden in de relatie, waarbij ieder zich billijk bejegend weet. Dat noemen we dan een dialoog.

Betrouwbaarheid

Betrouwbaarheid in een relatie ontstaat wanneer er sprake is van langdurige behartiging van wederzijdse belangen. Zorg geven en verantwoordelijkheid nemen, verdiensten innen en schulden lenigen zijn in balans.

Constructief gerechtigde aanspraak of constructief recht

Dit is de verdienste die men verworven heeft in een relatie doordat zorg, aandacht is gegeven aan de ander en verantwoordelijkheden zijn nagekomen. Het doet er minder toe of de ander deze zorg ook in zijn waarde ziet en waardeert. Het nakomen van de relationele verplichtingen zelf geeft al verdienste.

Context

De mens is geen solitair maar een sociaal wezen. Ieder mens is verweven in een netwerk van relaties, waarvan het geven en ontvangen van passende zorg het dynamische kenmerk vormt. De context omvat zowel de huidige relaties, als die uit het verleden en in de toekomst.

Delegaat

Delegaat is dat deel van het immateriële erfgoed waarin de ouders (of de voorouders) hun verwachtingen, vaak te goeder trouw, aan het kind opleggen. De belangen van het kind en zijn toekomst worden hiermee onvoldoende behartigd, dikwijls zelfs beschadigd. Vaak speelt hierin datgene wat de ouders zelf zijn tekortgekomen in hun geschiedenis als een belangrijke drijfveer. Wat een kind wel kan doen, is aan een delegaat zo'n wending geven dat het daarmee zijn eigen belangen en die van toekomstige generaties waarborgt. Dan maakt hij er een legaat van. Delegaten kunnen leiden tot ernstige parentificatie. Nagy en Krasner ontleenden het begrip aan Helm Stierlin die ermee aangaf dat ouders hun psychologische noden bij hun kinderen lenigen.

Destructief gerechtigde aanspraak of destructief recht

Daar waar iemand onrecht wordt aangedaan, waar iemand niet ontvangt waar hij redelijkerwijs recht op heeft, of waar iemand niet in staat gesteld werd om te geven of te veel gaf zonder daar iets voor terug te ontvangen, ontstaat destructief gerechtigde aanspraak. Dit houdt in dat er alsnog recht blijft bestaan om te ontvangen wat niet gegeven is. Uit bescherming van de veroorzaker van het onrecht (bijvoorbeeld de ouder) wordt het onrecht aan een derde of aan de wereld aangerekend. Er wordt dan ook dikwijls gepoogd dit gemis op derden, vaak onschuldig en onwetend, te verhalen. Dit claimen van achterstallig recht gebeurt op partners of kinderen, die spontaan geven wat men tekortkwam. Ook agressie naar de anonieme samenleving kan gezien worden als een vorm van leunen op destructief recht. Het gebrek aan betrouwbare hulpbronnen verhoogt de kans dat dit recht destructief verhaald wordt. Naarmate er hulpbronnen beschikbaar zijn of door de therapie beschikbaar komen, is er een verminderde kans op het leunen op destructief recht. Destructief recht verhindert de persoon in ernstige mate in het vermogen om te zien welk onrecht hij een ander aandoet. Destructief recht kan ook motiveren om de volgende generatie te vrijwaren van destructieve elementen uit het verleden. Hier wordt dan een legaat gemaakt. Destructief recht kan niet verminderen of verdwijnen. Men kan wel de keuze maken er niet langer op te leunen.

Destructieve idealisering

Dit is een vorm van een delegaat waarbij het kind moet voldoen aan veel te hoge verwachtingen van de ouder aan het kind. Dit zien wij bijvoorbeeld dikwijls bij adoptie, bij faalangst in schoolsituaties en ook bij minderbegaafde kinderen. Het kind gaat zich schuldig voelen dat het niet kan voldoen aan de wensen van de ouders; soms met suïcidegedachten tot gevolg. Het kind kan zich niet creatief en vreugdevol ontplooiën.

Destructieve parentificatie

Waar het kind de ouder passend helpt en steunt, verdient het erkenning. Waar het in plaats daarvan het verwijt krijgt juist de oorzaak te zijn van de problemen (vaak bij lastige gedragsproblemen, die moeilijk te herkennen zijn als helpend), is er sprake van destructieve parentificatie. Ook wanneer er sprake is van een te veel geven, waar het kind zo geëxploi-

teerd wordt dat de eigen ontwikkeling ernstig bedreigd wordt, spreekt men van destructieve parentificatie.

Dialogoog

Dit betreft de werkelijke ontmoeting tussen mensen. Het dialogische principe van Buber heeft Nagy in zijn denken en werken sterk geïnspireerd. De contextuele benadering gebruikt het begrip voor de dialectische wederkerigheid die op billijkheid in de relatie is gebaseerd. In de dialoog gaat het om een billijke wederzijdse belangenbehartiging waaruit zelfafbakening en zelfvalidatie ontstaan.

Dimensie

In de relationele werkelijkheid kunnen vier dimensies onderscheiden worden, die alle aspecten omvatten die het menselijke gedrag beïnvloeden of sturen. Deze dimensies, die van de feiten, de psychologie, de transacties en de relationele ethiek, zijn onlosmakelijk met elkaar verweven en elk aspect van de menselijke relatie zal doordrenkt zijn van deze vier dimensies. Vanuit welke dimensie er ook gewerkt wordt door een therapeut, het zal altijd gevolgen oproepen voor de andere dimensies. De contextuele benadering voegt de dimensie van de relationele ethiek, de rechtvaardigheid in menselijke relaties, toe aan het therapeutisch instrumentarium.

Erkenning

Erkennen is fundamenteel anders dan waarderen, complimenteren of positief heretiketteren, al kunnen deze wel erkennende elementen bevatten. Erkennen veronderstelt een ethische basis en raakt aan het bevestigen van het bestaan, het leven zelf. Bij erkennen gaat het om twee belangrijke elementen: het erkennen van de verdiensten van de ander en verder het erkennen van het onrecht dat de ander is aangedaan. Erkenning heeft twee belangrijke contextuele implicaties: het geeft gelegenheid tot zelfafbakening en het geeft zelfwaarde. Het is van belang om als hulpverlener de erkenning binnen de context van de cliënt in werking te zetten en niet zelf als hulpbron te blijven fungeren. Tijdelijk kan dit nodig zijn in het kader van de meerzijdige partijdigheid.

Ethiek

Nagy noemt de vierde dimensie van de relationele werkelijkheid de ethische dimensie. Hij verwijst hier naar de diepmenselijke waarde en nood aan rechtvaardigheid en billijkheid in relaties. Wat hij met ethiek niet bedoelt, is dat men oordelen uitspreekt over wat wel goed of niet goed is in menselijke relaties. Het oordeel over wat wel of niet goed is bij de mensen die zich tot elkaar verhouden, ligt bij henzelf. Alleen zij kunnen in de dialoog met elkaar uitmaken wat wel of niet rechtvaardig is in hun onderlinge verhouding.

Existentiële loyaliteit

Loyaliteit ontstaat op basis van verworven verdiensten. Dat zal meestal zo zijn in relaties, maar ten aanzien van de natuurlijke ouders bestaat een zeer wezenlijke loyaliteit, namelijk die ten gevolge van het verkrijgen van het leven. Dit geeft het kind het existentiële recht de ouders hiervoor terug te geven. Deze existentiële loyaliteit is onoverdraagbaar, is veelal ongemerkt aanwezig, maar kan op allerlei levensmomenten plotseling heel manifest worden. Existentiële loyaliteit laat zich anderzijds niet dwingen. Ze behoeft slechts bestaansrecht. Zo heeft het geen zin om adoptiekinderen naar hun geboorteland terug te laten gaan als zij dat zelf niet willen. Deze vorm van loyaliteit kan niet ontkend worden zonder gevolgen voor de ontwikkeling.

Genogram

In de contextuele praktijk wordt frequent gebruik gemaakt van een genogram, een getekende stamboom met minstens drie generaties. Het gebruik alleen is niet direct contextueel.

Het gaat er bij het genogram om dat de hulpverlener in gesprek met de cliënt een contextuele analyse maakt waarbij hij het destructief en constructief recht, de hulpbronnen en breuken inventariseert en een analyse maakt van de dynamiek van de loyaliteiten. Een genogram maken heeft vaak het effect dat de cliënt meer ervaart dat hij of zij bij een groter verband behoort. Ook delegaten en legaten worden gemakkelijker zichtbaar en zo verwoord. Genogrammen laten hiaten in de geschiedenis aan het licht komen en het navragen daarvoor wordt meer voor de hand liggend.

Gerechtigde aanspraak

Zie: constructief gerechtigde aanspraak

Gespleten loyaliteit

Het kind wil van nature, omdat het van hen beiden afstamt, geven en ontvangen van en aan beide ouders. Wanneer één van de ouders vanwege chronisch wantrouwen tegenover de andere ouder het kind belemmert om zorg te dragen voor en te ontvangen van de andere ouder, raakt het kind in een gespleten loyaliteit. Het kan hier moeilijk een goede oplossing voor vinden, wel minder slechte die het leed verlichten. Het kan kiezen vóór één van de ouders tégen de ander, waardoor het schuldgevoel ontwikkelt naar die andere ouder. Het kan zich onverschillig gaan gedragen of zich afwenden van beide ouders en zichzelf zo beroven van de mogelijkheid zorg en aandacht te ontvangen en te geven. Het kan zich eindeloos blijven inspannen om voor beide ouders te zorgen. In het ergste geval kan dit leiden tot psychiatrische problematiek en suicide.

Gezin van herkomst

Voor de opleiding van een contextueel therapeut is het van belang dat deze de dynamiek van de loyaliteiten van zijn eigen geschiedenis goed weet in te schatten. Dit omdat het falende intrinsieke tribunaal bij cliënten, die leunen op hun destructieve recht, van hem verlangt dat hij voldoende in voeling is met 'de rechtvaardigheid van de menselijke orde', wat iets anders is dan zijn eigen normen- en waardestelsel. Tevens leert de therapeut de contextuele thema's van binnenuit kennen en herkennen. Het kennen van het eigen destructieve recht is van groot belang om schade aan cliënten te vermijden.

Ook voor cliënten is het exploreren van hun gezin van herkomst van groot belang, met name waar het gaat om het opsporen van resterende bronnen van vertrouwen vaak door middel van het ontschuldigen van ouders of broers en zussen.

Horizontale loyaliteit

Dit is de loyaliteit die bestaat ten aanzien van gekozen relaties. Deze heeft men verworven door verdiensten ten gevolge van wederzijdse zorg en aandacht. De verticale loyaliteit kan niet verbroken of ontkend worden zonder schadelijke gevolgen. Anders ligt dit in de horizontale relatie. Relaties en vriendschappen kunnen beëindigd worden omwille van aangedaan onrecht. Ook de loyaliteit die kinderen naar hun pleeg- of adoptieouders hebben, of die er is tussen broers en zussen, is horizontale loyaliteit. De kwaliteit van de horizontale relaties wordt in niet-geringe mate bepaald door de toestemming die er in de verticale relaties voor deze relatie wordt gegeven. Tussen de existentiële en horizontale loyaliteit bestaat geen rangorde van groter of kleiner gewicht. Wel dient er bestaansrecht te zijn voor beide vormen van loyaliteit.

Hulpbronnen

Het opsporen en benutten van hulpbronnen is een belangrijke taak van de contextuele therapeut in zijn werken met cliënten. Hij is voortdurend alert op mogelijke hulpbronnen binnen de context van de cliënt waaruit resterend vertrouwen geput kan worden. Achter breu-

ken kunnen onvermoede, vaak de meest wezenlijke, bronnen liggen. Middels ontschuldiging zijn deze bronnen aan te boren. Ook de hulpverlener is een, weliswaar tijdelijke, hulpbron. De cliënt moet er van op aan kunnen dat de hulpverlener zich slechts dienstbaar maakt om hulpbronnen uit de context te mobiliseren.

Intrinsiek tribunaal

In een relatie tussen twee mensen is er een oordelende instantie die 'weet' wat op grond van de balans van wederzijdse verdiensten billijk of onbillijk is in de relatie. Een derde kan dus niet bepalen wat wel of niet gerechtvaardigd is in die relatie, ook een therapeut niet. Slechts in dialoog met elkaar kan in de relatie de balans van billijk geven en nemen ingesteld worden. In situaties van ernstige parentificatie kan dit tribunaal zeer verstorend werken waar het gaat om wederzijdse belangenbehartiging. Het betreft hier niet het geweten van één van de personen in de relatie.

Legaat

Dat deel van het erfgoed dat men verdienstelijk kan maken voor zichzelf en het nageslacht. Hier gaat het om de belangen van de toekomstige generatie die behartigd worden. Dit legaat kan men uit de geschiedenis meekrijgen of ondanks de geschiedenis creëren.

Loyaliteit

Bij loyaliteit gaat het niet om het psychologische loyaal voelen maar om het relationele loyaal zijn. Dit komt neer op een wederzijds ertoe doen, op basis van trouw en betrouwbaarheid, op basis van verworven verdiensten en nagekomen verantwoordelijkheden en verplichtingen. Een relatie creëert verwachtingen en verplichtingen. Bij gekozen relaties, zijn deze op relatief korte termijn afgestemd. Bij existentiële relaties zijn deze mede bepaald door eerdere generaties en omspannen ze vaak een langere termijn dan het leven zelf. Loyaliteit is een triadisch begrip en betreft dus altijd drie personen.

Loyaliteitsconflict

Bij een loyaliteitsconflict gaat het om de keuze tussen twee loyaliteiten ten aanzien van twee verschillende mensen. Het betreft hier dus een triadisch probleem. In dialoog kan men dit dilemma tot een goed einde brengen. Is er een conflict tussen een verticale en een horizontale loyaliteit, dan geldt de verticale loyaliteit, op den lange duur, als de meest geprefereerde omdat deze de existentie betreft. Het welslagen van de horizontale loyaliteit is afhankelijk van de mate waarin deze wordt gedragen door de verticale loyaliteit.

Meerzijdige partijdigheid

Dit is de grondhouding van de contextuele hulpverlener. Het betekent dat men wisselend partijdig is met alle leden van de context, of deze nu overleden zijn of nog leven, aanwezig of afwezig zijn, of zelfs nog geboren moeten worden. De wisselende partijdigheid is niet willekeurig en niet van voorgeschreven duur maar dient afgewogen te worden op grond van de omstandigheden tijdens de zitting. Het is niet aan de hulpverlener om voorkeur en afkeer van leden van de context aan te geven. Het betreft de context waaraan de cliënt zijn bestaan ontleent en dat dient de hulpverlener te respecteren. Het uiten van woede door de cliënt ondergraaft geenszins diens loyaliteit naar die persoon. Voor de meerzijdig partijdige grondhouding is een aantal voorwaarden van kracht: in staat zijn om de mens achter de destructieve daden te zien en daardoor voorwaardelijk empathisch te zijn, zoeken naar de inzet en goede intenties van allen, krediet en vertrouwen kunnen geven aan alle betrokkenen al of niet aanwezig in de zitting en bevorderen dat mensen onderling krediet gaan geven, gericht zijn op hulpbronnen en tot slot een goede timing.

Moratorium

Hoewel de contextuele benadering uitgaat van actie door de cliënt in zijn context, is het soms niet mogelijk om een bepaalde actie te bewerkstelligen. Deze wordt dan uitgesteld en ondertussen wordt er gewerkt aan het scheppen van de noodzakelijke voorwaarden voor deze actie. De hulpverlener dient zich te vergewissen van de belemmerende factoren en daar met de cliënt aan te werken. De hulpverlener dient de noodzaak tot actie steeds voor ogen te houden, hoezeer de cliënt ook ze uit het oog neigt te verliezen.

Objectrelatietheorie

Het denken van Nagy, van oorsprong analytisch, is mede gestoeld op de objectrelatietheorie. Deze gaat ervan uit dat kinderen de relatie met hun ouders internaliseren en geneigd zijn op grond van die interne relatie te handelen. Ze handelen dan op grond van wat rechtvaardig lijkt in de balans van geven en nemen met de geïnternaliseerde ouder. Daarmee kan de werkelijke persoon in de wereld (bijvoorbeeld de partner, het eigen kind) onrecht aangedaan worden. De dialoog kan de persoon helpen om van dit geïnternaliseerde beeld af te stappen en in relatie te treden met de werkelijke ander.

Ontschuldigen

Ouders kunnen hun kinderen groot onrecht aandoen. Dit geeft destructief recht, waarop geleund kan worden in de vorm van onrecht naar anderen. Door het leren kennen van de omstandigheden waaronder de ouders, met hun geschiedenis en onrecht, gehandeld hebben en het weten van hun intenties, wordt de schuld minder aangerekend. Daardoor wordt het oordeel milder. Het in gesprek gaan met deze ouders kan hierbij een belangrijke tussenstap zijn. Ontschuldigen van ouders heeft als doel het stoppen van een roulerende rekening en het opbouwen van constructief recht.

Onzichtbare loyaliteit

Met name waar het gaat om de verticale loyaliteit is het noodzakelijk dat kinderen in staat worden gesteld om aan beide ouders te geven en van hen te ontvangen. Wanneer bijvoorbeeld door chronisch wantrouwen één van de ouders de andere ouder zwart maakt en het kind oplegt dat het niet loyaal mag zijn naar de andere ouder, dan raakt het kind gespleten en zal het de loyaliteit naar de andere ouder ondergronds laten gaan. Dit kan zich bijvoorbeeld uiten door de verbiedende ouder dwars te zitten, te gaan studeren wat de andere ouder studeerde of onverschillig te zijn ten aanzien van één van de ouders. Het belemmert altijd een evenwichtige uitgroei van de persoonlijkheid.

Parentificatie

In de systeemtheorie wordt parentificatie gezien als gedrag van kinderen waarbij zij de verantwoordelijkheden van (één van) de ouders overnemen omdat die niet adequaat functioneert. Het kind moet dan zo snel mogelijk terug in het kind-systeem om gezond te ontwikkelen. Nagy en Krasner zien in parentificatie het natuurlijke vermogen van het kind om te geven, en als dat erkend wordt, ontwikkelt het kind het vermogen om verantwoordelijkheid op zich te nemen en ontstaat zelfwaarde. Dit geven is een onverdeeld recht van het kind, maar het geven moet niet leiden tot het niet meer kunnen voldoen aan de eigen ontwikkelingsstaken. Het te veel geven of het niet erkennen van het geven leidt tot destructieve parentificatie.

Passend geven

In relaties is er steeds sprake van geven en nemen. Dit geven en nemen dient met elkaar in balans te zijn in die zin dat rekening wordt gehouden met eigen belangen en die van de ander. Dan spreekt men van 'passend geven'. Het kind moet steeds de mogelijkheid krijgen om te geven. Dit geven mag echter niet tekortdoen aan de eigen belangen in het leven. Te veel geven leidt vaak tot een onvermogen om te ontvangen.

Preventie

Naast het feit dat de contextuele benadering genezend kan zijn voor mensen met problemen, heeft het ook als doel de belangen van de jonge en komende generatie te behartigen. Hierin is het preventieve aspect van de benadering gelegen. Het doorbreken van intergenerationeel roulerende rekeningen is hier de belangrijkste van.

Recht om te geven

Waar ouders kinderen het leven hebben gegeven, hebben kinderen het recht om in het leven te geven. In het recht om te geven ligt de vorming van verantwoordelijkheid en zelfwaarde besloten. Ouders dienen niet alleen te geven aan hun kinderen, zoals in onze cultuur gesteld wordt, maar dienen open te staan om te ontvangen wat de kinderen geven. De essentie van een goede hechting op jonge leeftijd is dat het kind ontdekt dat zijn bestaan alleen al een geven aan de ouders is, waaruit existentiële zelfwaarde groeit.

Roulerende rekening

Waar mensen in hun geschiedenis tekortgekomen zijn, of waar hen onrecht is aangedaan, verwerven zij destructief recht. Zij blijven ethisch gerechtigd om te ontvangen wat ze gemist hebben of om in het aangedane onrecht erkend te worden. Indien er onvoldoende hulpbronnen aanwezig zijn, neigen mensen ertoe dit destructief recht om te zetten in destructieve actie naar onschuldige derden, waardoor ze nieuw onrecht veroorzaken. Dat noemen we dan de roulerende rekening. Kinderen zijn bij uitstek geschikt om een roulerende rekening te vereffenen vanwege hun verregaande bereidheid om in de relatie met de ouder te investeren.

Timing

Dit is het op basis van kennis, ervaring, gevoel en intuïtie op het juiste moment een bepaalde interventie doen als hulpverlener. Het heeft in de contextuele benadering nog een extra betekenis. Bij de meerzijdig partijdige grondhouding is het van belang om wisselend partijdig te zijn met alle leden van de context, of deze nu overleden zijn, leven, aanwezig of niet, of nog geboren moeten worden. De wisselende partijdigheid is niet willekeurig en niet van voorgeschreven duur maar dient afgewogen te worden op grond van de omstandigheden tijdens de zitting en in de context van de cliënt.

Toedelend onrecht

Mensen overkomt allerlei onrecht. Veel onrecht wordt ons door anderen aangedaan, bewust of onbewust. Er is ook onrecht dat het leven en het lot ons aandoet, zoals dood van belangrijke anderen, ziekte, erfelijke gebreken of handicaps, oorlog, rampen enzovoort. Dit is toedelend onrecht. Het geeft wel destructief recht en dat kan ook weer op anderen afgewenteld worden. Het lastige van toedelend onrecht is dat er in principe niemand verantwoordelijk voor gesteld kan worden, al gebeurt dit vaak wel.

Verantwoordelijkheid

Dit is de verplichting die men heeft in een relatie om wederzijdse belangen te behartigen en rekening te houden met de belangen van de ander, zonder die van zichzelf tekort te doen. Het verantwoordelijk zijn is iets anders dan zich verantwoordelijk voelen of het hebben van verantwoordelijkheidsbesef.

Vergeldend onrecht

Dit is het onrecht dat mensen elkaar aandoen. Hier is dus een verantwoordelijke aanwijsbaar.

Verdiensite

Zie: constructief gerechtigde aanspraak.

Verticale loyaliteit

Dit betreft de loyaliteit aan hen van wie men het leven ontving. Veelal is de uiting van deze loyaliteit nauwelijks manifest totdat deze in het gedrang komt. Dan is hij levensgroot aanwezig, zoals bij de dood van een ouder, de geboorte van een kind en andere belangrijke gebeurtenissen in het leven. Zie: existentiële loyaliteit.

Verworven of verdiende loyaliteit

Naast de loyaliteit die gebaseerd is op het krijgen van het leven, bestaat er de loyaliteit gebaseerd op verdiensten. Hoe meer er door twee mensen geïnvesteerd wordt in een relatie, hoe groter de loyaliteit ten aanzien van elkaar zal zijn.

Winst, direct en indirect

Wanneer er geïnvesteerd wordt in een relatie, wanneer er gegeven wordt aan de ander, dan kan de directe winst zijn dat de ander dat geven ziet en erkent, en van daaruit de bereidheid heeft en de verplichting onderkent om mettertijd iets terug te geven. Dat is de directe winst. Als de ander niet ontvangt, niet ziet dat er gegeven wordt, dan nog is er sprake van een winst: men heeft zich namelijk verdienstelijk gedragen en is de eigen verantwoordelijkheden nagekomen. Dit maakt iemand 'meer mens' en geeft hem daardoor ook meer vrijheid. "Maybe the giver receives more than the receiver." (Nagy)

Zelfafbakening of zelfafgrenzing

In menselijke relaties gaat het om een wederzijdse behartiging van belangen. Met name bij parentificatie speelt vooral dat het kind de behartiging van de eigen belangen (nog) niet op zich kan nemen. Dit verhindert de ontwikkeling van het vermogen om dat wel te doen in het latere leven. Zelfafbakening is dan een belangrijk therapeutisch doel in de behandeling: het adequaat behartigen van de eigen belangen met medenemen van de behartiging van de belangen van de ander. Zelfafbakening wordt verkregen in dialoog met de ander. Dit is wat anders dan autonoom, assertief of zelfstandig zijn.

Zelfvalidatie

Dit is de existentiële waarde van het zelf, die ontstaat wanneer men verdiensten verwerft door in een relatie passend te geven. Het is niet hetzelfde als zich sterk of waardevol voelen. Ook macht is geen zelfwaarde, eerder het tegenovergestelde. Het is de vrijheid die het gevolg is van erkenning in de dialoog met anderen.

Zijnsloyaliteit

Zie: verticale loyaliteit, existentiële loyaliteit.